

FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ DERGİSİ

Uluslararası Hakemli İlimi ve Akademik Dergi

e-ISSN: 2757-6639

Atayurttan Anayurda
Düşünce Köprüsü

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi
Altı Aylık Hakemli Bilimsel Akademik Dergi

Yıl: 4 Sayı: 6
Ocak-Haziran 2023
e-ISSN: 2757-6639

Journal of Philosophy and Religious Sciences

Semi-Annual Academic Journal

Vol: 4 Num: 6

January-June 2023

e-ISSN: 2757-6639

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Journal of Philosophy and Religious Sciences
Hakemli Bilimsel Akademik Dergi/ Peer-reviewed Scientific Academic Journal

Yıl: 4 Sayı: 6 / Year: 4 Number: 6
Ocak-Haziran 2022 / January-June 2023

Sahibi/Owner

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Editör/Editor

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

Editör Yardımcısı/Editor Assistant

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN-Doç. Dr. Hamdi ONAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsibal Editorial Manager

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

Sekreteryaya ve Redaksiyon/Secretariat & Proof Reading

Dr. Tülin AKSOY

Yayın Kurulu/Editorial Board

İsmail Erdoğan (Fırat Üniversitesi), Rahime Çelik (Fırat Üniversitesi), Şahin Filiz (Akdeniz Üniversitesi), H.Ömer Özden (Atatürk Üniversitesi), Hüsamettin Karataş, (Fırat Üniversitesi, Türkiye), Enver Demirpolat (Fırat Üniversitesi), Hamdi Onay (İnönü Üniversitesi), Emel Sünter (Iğdır Üniversitesi), Mirpenç Akşit (Iğdır Üniversitesi), Nurhayat Çalışkan Akçetin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi), Zeynep Sağır (Fırat Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Akşit, Mirpenç (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Akyol, Aygün (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Albayrak, Ali (Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Aydın, Fatih (Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Türkiye), Bağhoğlu, Ahmet (Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye), Cihan, Ahmet Kamil (Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye), Çalışkan, Nurhayat Akçetin (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye), Çelik, Rahime (Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Demirpolat, Enver (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Erdoğan, İsmail (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Ertan, Mustafa Hakkı (Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye), Filiz, Şahin (Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Türkiye), Gülmez, Çiğdem (Dr., Kastamonu Üniversitesi, Türkiye), Karataş, Hüsamettin (Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Kuadibergenovich, Simtikov Zhomart (Prof. Dr., Abay Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan), Nahmedov, Ahmet (Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye) Onay, Hamdi (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Türkiye), Oymak, İskender (Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye), Özden, Hacı Ömer (Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Türkiye), Piriç, Ahmet (Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye), Sünter, Emel (Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Türkiye), Uyanık, Mevlüt (Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türkiye), Ülger, Mustafa (Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

Hakem Kurulu/Referee Board

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, Uluslararası akademik bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır. Makaleler, öz (en az 250 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kelime), İngilizce başlık, Abstract, keywords ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan Kaynakça içerir.

Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences, uses double-blindreview fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. Articles containTurkish abstract (minimum 250 words), keywords (minimum 5 concepts) as well as English title, abstract, keywords (minimum 5 concepts) and a bibliography prepared with the isnad citation style.

Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi/ Farabi Journal of Philosophy and Religious Sciences

e-ISSN: 2757-6639

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

ELAZIĞ

farabi.net

İsnad

İSNAD ATIF SİSTEMİ

Editörden

Değerli okurlarımız, Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, 2023 yılının Haziran sayısı ile sizlerle buluşmanın heyecan ve gururunu yaşamaktadır. Bu sayımızda Felsefe ve Din Bilimlerinin farklı alanlarından oluşan 4 araştırma makalesi ile karşınızdayız. 2020 yılından beri siz akademisyenlere hizmet gayesi taşıyan dergimiz ilk günkü heyecanı ile gayret ve azmini sürdürmeye devam etmektedir. Uzun bir süreci gerektiren ve yoğun bir şekilde fedakârca yürütülen çalışmaların karşılığı hiç şüphesiz sizlerin takdir ve beğenileri olacaktır. Dergimizin 6. Sayısı için emek harcayan ve alın teri döken, değerlendirme süresince eleştiri ve önerileriyle yol gösteren tüm yazar, hakem ve yayın kurulu üyelerimize katkılarından dolayı teşekkür eder ve sağlıklı günler dileriz.

Editör

Doç. Dr. Enver DEMİRPOLAT

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Nurşan NOZOĞLU

Abdulkadir Mardini'nin Felsefenin Kaynağı İle İlgili Görüşleri (1-10)

Özkan KERİMOĞLU

Caynizm, Budizm ve Konfüçyüsçülük'te Ortak Ahlaki Unsurlar (11-34)

Ebru KOÇ

Epiktetos Felsefesinde Mutluluk Anlayışına Psikolojik Bir Yaklaşım (35-44)

Mehmet Deri

İbn Türke Metafiziği (45-50)

Makale G6nderim Tarihi: 16.05.2023

Makale Yayın Tarihi: 30.06.2023

Araştırma Makalesi

Abdulkadir Mardini'nin Felsefenin Kaynağı İle İlgili G6r6şleri

Nurşan NOZOĐLU¹

6ZET

Abdulkadir Mardini, 1600'l6 yıllarda yaşamış bir d6ř6n6r6m6zdir. Hayatıyla alakalı pek bilgi edinemediğimiz Mardini'nin elde bulunan tek eseri Hikmet6'l-İlhamiyye adlı kitabıdır. Bu kitap, Arapça dilinde yazılmış el yazması bir eserdir. Toplam 79 varaktan oluşmaktadır. İeriğine baktığımızda cisimler, unsurlar, nefis, felekler gibi bir6ok felsefi konunun ele alındığını g6rmekteyiz. Bu y6n6yle bir felsefe kitabı olduğu s6ylenebilir.

Mardini'nin ilgi 6eken g6r6şlerinden biri de felsefenin kaynağı ile ilgili fikirleridir. D6ř6nce tarihi i6erisinde bu konuda farklı fikirler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri de Abdulkadir Mardini'nin de savunduğu, felsefenin ilahi kaynaklı olduğu d6ř6ncesidir.

Anahtar S6zc6kler: Mardini, hikmet6'l-ilhamiyye, felsefe, kaynak.

Abdulkadir Mardini's Views on The Source of Philosophy

Abstract

Abdulkadir Mardini is a thinker who lived in the 1600s. Mardini, whose life we do not know much about, his only work is Hikmet6'l-İlhamiyye. This book is a manuscript work written in the Arabic language. It consists of 79 pages in total. When we look at the content,

---

Atıf/Reference: Nurşan Nozoğlu, "Abd6lkadir Mardini'nin Felsefenin Kaynağı İle İlgili G6r6şleri", Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, S.6, Haziran-2023.

¹ Fırat 6niversitesi, Sosyal Bilimler Enstit6s6, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora 6đrencisi. nursan23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1477-570X.

we see that many philosophical topics such as objects, elements, soul, and faleks are discussed. In this respect, it can be said that it is a philosophy book.

One of Mardini's interesting views is his ideas about the source of philosophy. In the history of thought, different ideas have been put forward on this subject. One of these is the idea that philosophy is of divine origin, which Abdulkadir Mardini also advocated.

Keywords: Mardini, hikmetü'l-ilhamiyye, philosophy, source.

Abdulkadir Mardini'nin Hayatı ve Eserleri

Araştırmalarımız neticesinde Abdulkadir Mardini'nin hayatıyla ilgili fazla bir bilgiye ulaşamadık. Ancak elde bulunan ve tespit edebildiğimiz tek eseri olan *Hikmetü'l-İlhamiyye* adlı eserin başında kendisiyle alakalı biraz bilgi bulunmaktadır.

Hikmetü'l-İlhamiyye adlı eserin kaleme alınış tarihi olan 1679 yılından hareketle, Mardini'nin de 17. yüzyılda yaşadığı kanaatindeyiz. Yine eserinde yazdığına göre Abdulkadir Mardini'nin tam adı, Seyyid Muhammed bin Hacı Abdulkadir el-Mardini'dir. Mardin'de hala varlığını devam ettiren İbrahim Tekye Camii'nde² hatiplik yapmıştır. Ayrıca yine bu camide bazı dersler vermiştir. Zira Hikmetü'l-İlhamiyye adlı eser, Mardini'nin ders notlarından oluşmaktadır.³ Mardini mahlasından ve hatiplik yapıp ders verdiği caminin de burada bulunmasından hareketle Mardin'de doğup, yaşadığını söylemek mümkündür.

Hikmetü'l-İlhamiyye Adlı Eseri

Eserin ismi son varak olan 79. varakta geçmektedir.⁴ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar bölümünde bulunmaktadır. Kayıt numarası ise 3821'dir. Hikmetü'l-İlhamiyye adlı eser, 79 varaktan oluşmaktadır. Arapça dilinde kaleme alınmıştır. Varakları oluşturan her bir sayfada 15 satır yer almaktadır. Eserin tek nüshası müellif nüshası olup, el yazması olarak bulunmaktadır. Yazı türü ise sülüstür.

---

² Bu cami, günümüzde Tekke Camii olarak varlığını devam ettirmektedir. Yapılış tarihi kaynaklarda 1445 olarak geçmektedir. Akkoyunlu padişahı Kasım Padişah'ın yeğeni İbrahim Tekye tarafından yaptırılmıştır. Bkz: <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Havalimani/Mardin/Muzeler.aspx>

³ Abdulkadir Mardini, *Hikmetü'l-İlhamiyye*, vr. 2a.

⁴ Abdulkadir Mardini, *Hikmetü'l-İlhamiyye*, vr. 79b.

Eserde oldukça yıpranmış bir iç kapak bulunmaktadır. İlk sayfasında ise yazarı hakkında bilgi verilen temellük kaydı ve daha sonra besmele, hamdele ve salvele kısımları bulunmaktadır. Bunların hemen ardından konu metnine başlanmıştır. Her konu ayrı ayrı kırmızı mürekkep ile başlıklandırılmış olup bu başlıklar metin yazısından bir miktar daha büyük yazılmıştır.

Abdulkadir Mardini, Hikmetü'l-İlhamiyye adını verdiği eserine, Aristoteles ve onun takipçileri olarak kabul edilen Farabi ve İbn Sina'ya reddiye yazma amacıyla başladığını ifade etmiştir. Çünkü ona göre bu filozofların fikirleri safsatadan ibarettir. Eserine bu amaçla başlayan Mardini, ismi geçen bu filozofların eserlerinde değindiği birçok konuya yer vermiş ve bu konularda filozofları eleştirirken kendi fikirlerini de ifade etmiştir. Dolayısıyla bu eser konu bakımından klasik bir felsefe eserinden çok farklı değildir.

Abdülkadir Mardini'nin Felsefenin Kaynağı İle İlgili Görüşler

Abdulkadir Mardini'nin felsefenin kaynağı hakkındaki fikirlere geçmeden önce, bu konuda ortaya konulan farklı görüşleri ifade etmenin konuya açıklık kazandırmamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Felsefe tarihini konu alan eserlere baktığımızda felsefenin menşei hakkında genel olarak üç farklı yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi felsefenin "Yunan mucizesi" olarak ilk çağda ortaya çıktığı ve dünyaya da buradan yayıldığı görüşüdür. İkincisi, felsefenin sadece bir millete ait olamayacağı ve bir düşünce faaliyeti olarak farklı şekillerde birçok medeniyetin katkısıyla ortaya çıktığıdır. Üçüncü görüş ise felsefenin ilahi kaynaklı olduğu fikrine dayanır.⁵

"Yunan mucizesi" tezini savunanların başında Ernest Renan ve Sumner Maine gelmektedir. Bu düşünürlere göre Eski Yunanlılar, felsefeyi ve hatta bilim adına ne varsa hepsini çevre uygarlıkların birikimlerini en iyi şekilde yoğurarak ve özümseyerek mucizevi bir şekilde ortaya koymuşlardır. Sumner Maine bir adım daha öteye giderek, "... *kainatta hareket eden ne varsa kaynağı Yunan'dır.*" ifadelerini kullanmıştır.⁶ Bu görüşü destekleyen diğer bir felsefe tarihçisi de Eduard Zeller'dir. Ona göre felsefe ilk olarak Antik Yunan halkının zihninde ortaya çıkmıştır. Bu halkın anlama, hayal etme ve akli yetilerini geliştirme gibi

---

⁵ İsmail Erdoğan, "Felsefenin Menşei ile İlgili Görüşler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2003, S. 8, s. 60.

⁶ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 1998, s. 10.

özellikleri ile yaşadıkları coğrafyanın diğer medeniyetlerle iletişime açık olması bu durumu kolaylaştırmıştır. Zeller, Yunanlıların farklı kültürlerden aldıkları bilgileri, var olan özellikleri sayesinde en iyi şekilde geliştirdikleri fikrinden hareket etmiştir.⁷

Yunan Mucizesi ifadesini kullanmasa da felsefi faaliyetlerin başlangıcını Antik Yunan'a dayandıran bir diğer düşünür ve Felsefe Tarihçisi ise Macit Gökberk'tir. Macit Gökberk, İlk çağdan ve bu çağda kendini gösteren medeniyetlerden bahsederken, MÖ 8. yy dan MS 5. yy a kadar geçen süreyi kapsayan ve Mısır, Mezopotamya (Sümer, Akad, Babil, Asur), Hitit, Fenike, Yahudi, Pers, Roma ve Kartaca gibi uygarlıkların mevcudiyetinden bahsetmiştir. Ancak ona göre ismi geçen bu medeniyetler, bir takım mit ve dini inançlardan kaynaklanan düşünce şekillerinden öteye gidememiştir. Düşünce faaliyetini felsefi bir tavra dönüştürebilenler sadece Yunanlar olmuştur.⁸ Elbette bu yaklaşım, felsefeden ne anladığımız ile doğrudan ilişkilidir. Felsefeyi sadece Yunan tarzı salt akılcı bir yaklaşım ile ortaya konulan düşünce faaliyeti olarak kabul edersek ve bu tarz felsefeyi, yazıya aktaranların ilki olmaları bakımından ortaya koyanların Antik Yunanlılar olduğu gerçeğinden hareket edersek, yukarıda ifade ettiğimiz bakış açısı doğruluk arz etmektedir. Ancak kanaatimizce felsefe tek yönlü tanımlanamayacak kadar zengin bir yelpazeye sahiptir. Kaynağı akıl, mitoloji ya da din olsa da varlığı anlamlandırma çabası olarak ortaya çıkan düşünce faaliyetlerinin tamamını içine alabilmelidir. Bu bakımdan felsefenin, aynı amaca hizmet eden farklı yaklaşımları içermesindeki engelin ne olduğu, kanaatimizce cevaplanması gereken önemli bir sorudur.

Felsefenin menşei hakkındaki bir diğer görüş, daha çok "Yunan mucizesi" tezine tepki olarak ortaya çıkmış olan, felsefenin tek bir millete ait olamayacağı fikridir. Bu fikri savunan Ahmet Cevizci, en eski yazılı kaynakların ortaya çıktığı MÖ 6 ve 5. yy'lara bakıldığında felsefi faaliyetlerin dünyanın en az dört farklı bölgesinde görüldüğünü ifade eder. Hindistan'da Buda'nın öğretileri, Çin'de Konfüçyüs ve Lau-Tzu'nun öğretileri, İran'da Zerdüşt inancının etkisiyle ortaya çıkan fikirler ve Yunan'da Thales'le başlayan gözleme ve akla dayalı düşünce şekli bunlardan en etkili olanlarıdır.⁹ Yine aynı düşünceden hareketle Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, düşüncelerini ilk önce yazıya aktaran medeniyetlerin Hint, Çin ve Grek uygarlıkları

---

⁷ Eduard Zeller, *Greks Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, 2008, s. 49.

⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 11.

⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2017, s. 21-23.

olması hasebiyle, felsefi faaliyetleri bunlarla başlatmak gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰ Alfred Weber de Yunan felsefesinin mutlak anlamda orijinal olamayacağı fikrini benimsemiş ve onların bu birikimini doğu medeniyetleri ve özellikle Mısır'a yaptıkları seyahatlere borçlu olduklarını ifade etmiştir.¹¹ Kamiran Birand da Platon'dan bahsederken onun hem Atina'daki huzursuz siyasi ortamdan uzaklaşmak hem de felsefi bilgisini geliştirmek amacıyla bir seyahate çıktığını ve bu seyahat esnasında Mısır'a da gittiğini ifade etmiştir.¹²

Yunan mucizesi görüşünü reddederek felsefeyi daha eski medeniyetlere dayandıran ve bu medeniyetlerin Yunanlılara da kaynaklık ettiğini savunan bir diğer düşünür ise Hilmi Ziya Ülken'dir. Ona göre Yunan felsefesinin kaynağı Sümer'de, Fenikelilerde ve Mısır'da ortaya çıkan düşünsel faaliyetlerdir.¹³ Ayrıca Ülken, her medeniyetin oluşmasına büyük bir tercüme faaliyetinin kaynaklık ettiğini savunarak, meseleye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakımdan ona göre, Yunan uyanışına da Anadolu, Fenike ve Mısır tercüme kaynaklık etmiştir.¹⁴

Bir Yunan mucizesi olmadığını ve Yunanlıların felsefi birikimlerini Mısırlılara borçlu olduğunu savunan bir diğer isim de Voltaire'dir. Voltaire, felsefeyi ve bilimi Yunanlıların Mısır'dan, Mısırlıların Kaldelilerden, Kaldelilerin ise Hintlilerden aldığını ifade ederek felsefenin tarihi süreç içerisinde medeniyetler arasında devir daim yaptığı görüşünü benimsemiştir.¹⁵

Araştırmalarımıza göre felsefenin menşei ile ilgili ileri sürülen en eski görüş, Türk-İslam filozofu Farabî'ye aittir. Ona göre felsefe ilk olarak Keldaniler'de ortaya çıkmış ve oradan da Mısır'a aktarılmıştır. Yunanlılar ise felsefeyi Mısır'dan almıştır.¹⁶ Yunanlılara intikal eden felsefe, Anadolu coğrafyasında bir müddet kaldıktan sonra tekrar eski vatanı olan Arap yarımadasına geçmiştir.

---

¹⁰ Gunnar Skirbekk - Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş- Şule Mutlu, İstanbul, 2006, s. 19.

¹¹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 2020, s. 11.

¹² Kamiran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara, 2001, s. 48.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 2016, s. 9-10.

¹⁴ Ülken, *Uyanış Devri*, s. 15-20.

¹⁵ Voltaire, *Felsefe Sözlüğü-1*, Çev. Lütfi Ay, İstanbul, 1995, s. 383.

¹⁶ Farabi, *Tahsilü's-Saade*, (Farabi'nin Üç Eseri içerisinde) çev. Hüseyin Atay, s. 51.

Görüldüğü üzere felsefenin bir millete ait olamayacağı fikrini savunanlar, en eski yazılı metinleri kaynak göstererek bunu desteklemişlerdir. Bundan hareketle, bu fikrin felsefe tarihçilerinin çoğu tarafından kabul gördüğünü söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Felsefenin başlangıcı konusunda ileri sürülen bir diğer görüş ise, felsefenin ilahi kaynaklardan beslenerek ortaya çıktığı fikridir. Bu görüşte olanlar, felsefenin peygamberler vasıtasıyla öğrenildiği ve dünyanın farklı bölgelerine de bu kaynaktan beslenerek yayıldığını savunurlar. Bu bakımdan felsefeyi Musa, İdris, Şit ve hatta Adem peygambere kadar götüren düşünürler olmuştur.¹⁷

Felsefeyi ilahi bir kaynağa dayandıranların başında Yahudi düşünürler gelmektedir. Bunlardan biri, MS 2. yüzyılda yaşamış olan İskenderiyeli Numenius'tur. Numenius, Platon'un felsefeyi Musa peygamberin öğretilerinden yola çıkarak oluşturduğu fikrini benimsemiştir. Hatta ona göre Platon Grekçe konuşan Musa'dan başkası değildir.¹⁸ Bu görüşü savunan diğer bir düşünür de Philon'dur. Philon'a göre, Platon'nun ideaları Tanrısal aklın düşünceleridir. Ayrıca ona göre Yunan felsefesi, Tevrat'ın öğretileri ile örtüşmektedir.¹⁹ Philon, bu görüşleriyle felsefenin Yahudi dininin etkisiyle ortaya çıktığı fikrini desteklemeye çalışmıştır.

Müslüman düşünürlerden bir kısmı da felsefenin menşei ilahi kökene dayandırmışlardır. Bunlardan biri olan Ebu Said el-Endelüsi, ilmin kaynağının "Mişkâtü'n-Nübüvve" olduğunu ve felsefenin de peygamberlerden öğrenildiğini savunmuştur. Buna örnek olarak da felsefeyi Empedokles'in Şam'da Davut peygamberden ve Pythagoras'ın (Pisagor) ise Mısır'da Musa peygamberden öğrendiğini iddia etmiştir.²⁰

Felsefenin ilahi kökenli olduğunu savunanlardan bir diğer İslam düşünürü ise Şehristanî'dir. Şehristanî'ye göre bazı İslam filozofları, hikmetin Şit peygamberle başladığı görüşünü dile getirmiştir. Örneğin, özellikle Zekeriya Razi gibi filozofların ileri sürdükleri

---

¹⁷ Erdoğan, *Felsefenin Menşei*, s. 70-72.

¹⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 14.

¹⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 129.

²⁰ İlhan Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul, 2017, s. 35.

Tanrı, akıl, nefis, mekan ve zamandan oluşan beş ezeli prensip, ilk defa Şit peygamber tarafından ortaya atılmıştır.²¹

Filozofların babası olarak anılan ve felsefenin başlangıcının kendisine dayandırıldığı bir diğer peygamber ise İdris peygamberdir. Felsefe literatüründe Hermes olarak bilinen İdris peygamber, “Hermesü'l-Heramise” olarak da anılmakta ve bütün ilahi dinlerde de hikmetin kendisinden doğduğu kişi olarak kabul edilmektedir. Yunan filozofları tarafından Ermes olarak bilinen İdris Peygamber, Yahudiler tarafından Uhnuh, Mısır dinlerinde Toth, Zerdüştlükte Hûşeng gibi isimlerle de adlandırılmaktadır.²² Hermes'i yani İdris Peygamberi, felsefenin kaynağı olarak gören bir diğer isim de İşraki felsefenin kurucusu olarak bilinen Şihabeddin Sühreverdi'dir. Sühreverdi, Hikmetü'l-İşrak adlı eserinde, bu hikmetin önderinin Platon olduğunu ancak ondan da önce hikmetin filozofların babası Hermes'le başladığını ifade ederek İdris peygamberi felsefenin başına oturtmuştur.²³

Felsefeyi ilahi kökene dayandıran diğer bir İslam filozofu ise Molla Sadra olarak bilinen Sadreddin Şirazi'dir. O da felsefenin sürekli devam eden bir silsile halinde peygamberden peygambere aktarıldığını ve Yunanlıların da felsefeyi onlardan aldıklarını ifade etmiştir.²⁴

Bu noktada Arapça Hikmetü'l-Halide olarak isimlendirilen, Ezeli Hikmet kavramından bahsetmekte fayda görmekteyiz. Çünkü bu kavram, ezelden yani başlangıçtan beri var olan bir hikmet tasavvuru ortaya koymaktadır. Bu düşünceye göre Hikmet, içinden geçtiği dönem ve kültür ortamı farklı olsa da, özde hep aynı hakikati ifade etmektedir. Bütün bunlar yani ezelden beri var olan ve hep aynı kalan bir hikmet olması durumu, Ezeli Hikmet'in ilahi kökene dayandırılması sonucunu da doğurmaktadır. Çünkü bu görüşü savunanlara göre, bir fikrin, tarihin her döneminde ve dünyanın bütün coğrafyalarında, küçük farklılıklar olsa dahi, hep aynı hakikati tekrarlıyor olması ancak ilahi bir kaynaktan beslenmesiyle

---

²¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, tah. E. Ali Mehnâ-A. Hasan Fâûr, Beyrut, 1414/1993, s. 45.

²² Erdoğan, *Felsefenin Menşei*, s. 71.

²³ Şihabuddin es-Sühreverdi, *Hikmetü'l-İşrak*, Çev. Eyüp Bekiryazıcı, Üsmetullah Sami, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 9.

²⁴ Erdoğan, *Felsefenin Menşei*, s. 72.

mümkündür.²⁵ Görüldüğü üzere, Ezeli Hikmet düşüncesi, felsefenin menşeyini ilahi kökene dayandıranların görüşleriyle örtüşmektedir.

Abdulkadir Mardini'nin Felsefenin Kaynağı Hakkındaki Görüşleri

Abdulkadir Mardini, Hikmetül İlhamiyye adlı eserinde, birçok felsefî konuyu eleştirel bir bakış açısıyla ele almış ve fikirlerini ortaya koymuştur. Bu fikirlerini ortaya koyarken sistematik bir yöntem kullandığı da ifade edilebilir. Mardini, görüşlerine cisim ve cismin özellikleri konusundan başlamış, ardından unsurlar, felekler, nefis ve varlık çeşitleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Ancak bu felsefi meselelerden önce felsefenin ilk nerden çıktığı sorusuna cevap aramış ve bu konuda kendi fikirlerini üretmiştir.

Mardini, felsefenin başlangıcının ilahi kökenli olduğunu savunmuştur. Ona göre Yunan filozofları felsefeyi ilahi kitaplardan ve bazı İsrailoğulları peygamberlerinden öğrenmişlerdir.²⁶ Mardini; Hipokrat, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Calinus gibi Yunan filozoflarının adını zikrettikten sonra bunların en büyüğünün Platon olduğunu ifade etmiş ve onun da felsefi bilgisini İsrailoğulları peygamberlerine borçlu olduğu görüşünü savunmuştur. Mardini'ye göre Platon ilk olarak felsefeyi Sokrates'ten ve Pisagor'un öğrencilerinden öğrenmiş daha sonra Mısır'a giderek İsrailoğulları peygamberleriyle arkadaşlık kurmuştur. Platon'un felsefi fikirleri de bu arkadaşlık neticesinde şekillenmiş ve ortaya çıkmıştır.²⁷

Sonuç olarak şunları belirtmek görüldüğü üzere felsefenin menşeyi hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Abdulkadir Mardini'nin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman, onun da felsefeyi büyük oranda ilahi kökene dayandırdığı görülmektedir. Zira Mardini de Numenius ve Philon gibi Yunan filozoflarının felsefi görüşlerini İsrailoğulları peygamberlerine borçlu olduklarını ifade etmiştir. Özellikle Platon'un Mısır seyahatleri sayesinde bu peygamberlerle tanışıp felsefeyi de onlardan öğrendiğini dile getirmiştir.²⁸

Mardini'nin felsefenin kaynağı hakkında ileri sürdüğü bu görüş, ilahi kökene dayandırması yönüyle Numenius ve Philon gibi bazı Yahudi filozoflarının görüşleri ile

---

²⁵ Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, s. 31.

²⁶ Abdulkadir Mardini, *Hikmetü'l-İlhamiyye*, vr. 2b.

²⁷ Mardini, vr. 2b.

²⁸ Mardini, *Hikmetü'l-İlhamiyye*, vr. 2b.

benzerlik gösterdiği gibi Sühreverdi, Ebu Said Endelüsi, Şehristani ve Molla Sadra gibi İslam filozofların görüşleriyle de benzerlik arz etmektedir. Ancak, ifade etmek gerekir ki Mardini, bu düşünürlerden farklı olarak, Platon'un Mısır'a gitmeden önce Sokrates ve Pisagor'un bazı öğrencilerinden de dersler aldığını söylemiştir. Bu nokta onu, felsefenin kaynağını sadece ilahi kökene dayandıran filozoflardan ayırır niteliktedir. Çünkü bu filozoflara göre felsefe, tamamen ilahi kökenli olup İsrailoğulları peygamberleri yoluyla şekillenmiştir. Fakat Mardini, Platon'un Mısır'a gitmeden önce de felsefeden haberdar olduğunu, bu konuda dersler aldığını ifade etmiştir. Mısır seyahati sonrasında ise Platon'un felsefi fikirleri son şeklini almıştır.

Sonuç olarak Mardini felsefenin kaynağını ne tamamen ilahi kökene dayandırmış ne de tamamen Yunan filozoflarına ait olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Platon'un asıl felsefi fikirlerini İsrailoğulları peygamberleri ile görüşmesi sonucunda oluşturduğunu söylese de Sokrates ve Pisagor'un öğrencilerinden dersler aldığını da görmezden gelmeyecek orta bir yol tutmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Mardini'nin bu konudaki fikirlerinin, yukarıda ifade ettiğimiz, felsefenin menşei ile ilgili ortaya konulan fikirlerden herhangi biri ile tam olarak uyumunu söylemek, kanaatimizce zorlama bir değerlendirme olacaktır. Mardini, bu konuda kendine has fikirler üretmeyi başarabilmiş bir düşünürdür denilebilir.

KAYNAKÇA

Abdulkadir Mardini, *Hikmetü'l-İlhamiyye*,

Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 2017.

Alfred Weber, *Feslefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 2020.

Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 1998.

Eduard Zeller, *Greks Felsefesi Tarihi*, Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, 2008.

Farabi, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, 2018.

Farabi, *Tahsilü's-Saade*, (Farabi'nin Üç Eseri içerisinde) çev. Hüseyin Atay.

Gunnar Skirbekk - Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu, İstanbul, 2006.

Hilmi Ziya Ülken, *Uyanmış Devrinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 2016.

İlhan Kutluer, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul, 2017.

İsmail Erdoğan, “Felsefenin Menşei ile İlgili Görüşler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2003, S. 8.

Kamiran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ankara, 2001.

Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1993.

Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, II, tah. E. Ali Mehnâ-A. Hasan Fâûr, Beyrut, 1414/1993.

Şihabuddin es-Sühreverdi, *Hikmetü'l-İşrak*, Çev. Eyüp Bekiryazıcı, Üsmetullah Sami, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015.

Makale Gönderim Tarihi: 10.04.2023

Makale Yayın Tarihi: 30.06.2023

Araştırma Makalesi

Caynizm, Budizm ve Konfyslk'te Ortak Ahlaki Unsurlar

zkan KERİMOĐLU¹

Caynizm, Budizm ve Konfyslk'te Ortak Ahlaki Unsurlar

z

İnsan fıtraten ahlaki yatkınlığı olan bir varlık olarak doğmaktadır. Bireysel ve toplumsal iki yönü olan insana, sosyal yönünün yüklediği bazı sorumluluklar vardır ve onun toplumsal ahenk için bu sorumluluklara uygun tutum ve davranışlar sergilemesi gerekmektedir. İnsan bir yandan bireysel özellik ve karakteriyle şahsilik arz ederken, diğer yandan başkalarına muhtaç olması sebebiyle de sosyal bir varlıktır. Bu yüzden dinlerde inançlar kadar insanın bireysel ve sosyal hayattaki tezahürleri olan ahlaki davranışları da önemlidir. Bütün büyük dinler bağlılarına mutluluk vadetmektedir. Ahlak kurallarına uygun bir yaşam biçimi mutluluğun kazanılmasında önemli faktörlerdendir. Bu makalede ulaşmak istediğimiz amaçlardan birisi insanların mutluluğuna, barış içinde birlikte yaşama kültürüne, yaşamın niteliğine doğrudan etkisi olan Caynizm, Budizm ve Konfyslk'teki ortak ahlaki unsurları tespit etmek ve değerlendirmektir. Çalışmamıza esas teşkil eden Caynizm ve Budizm Hint kökenli Konfyyanizm ise Çin kökenli dinlerdir. Çalışmamızdaki amaçlardan

---

Atıf/Reference: zkan Kerimoğlu, "Caynizm, Budizm ve Konfyslk'te Ortak Ahlaki Unsurlar", Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, S.6, Haziran-2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ozkankilbas@gmail.com Orcid No: 0000-0002-4354-7749

bir diğeri ise kökenleri farklı ancak inanç yapısı, yaşam biçimi birbirine yakın bu üç dinde yer alan benzer ahlaki prensiplere ve bu prensiplerin evrenselliğine dikkat çekmektir. Bu bağlamda yalan söylememek, canlılara zarar vermemek, cinsel arzuların peşine koşmamak, hırsızlık yapmamak, az olanla yetinmek, insanları sevmek, aşırılıktan uzak ve itidal üzere olmak gibi ahlaki erdemlerin evrensel ahlak ilkelerinden olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda yer yer antik çağ ve İslam filozoflarının siyasi ve ahlaki öğretilerinden de örnekler vererek konunun evrensel boyutuna dikkat çekmeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Caynizm, Budizm, Konfüçyanizm, Erdem.

Common Moral Elements in Jainism, Buddhism, and Confucianism

Abstract

A person is naturally born as a being with a moral predisposition. There are some responsibilities imposed by the social side of the person, who has both individual and social aspects, and he needs to exhibit attitudes and behaviors in accordance with these responsibilities for social harmony. On the one hand, a person is a social being because of his individual characteristics and character, on the other hand, he is in need of others. For this reason, moral behaviors, which are manifestations of people in individual and social life, are as important as beliefs in religions. All the great religions promise happiness to their adherents. A lifestyle that complies with moral rules is one of the important factors in gaining happiness. One of the goals we want to achieve in this article is to identify and evaluate the common moral elements in Jainism, Buddhism and Confucianism that have a direct impact on people's happiness, the culture of peaceful coexistence, and the quality of life. Jainism and Buddhism, which are the basis of our study, are religions of Indian origin, while Confucianism is of Chinese origin. One of the aims of our study is to draw attention to the similar moral principles contained in these three religions, whose origins are different, but whose belief structure and way of life are close to each other, and the universality of these principles. In this context, we can say that moral virtues such as not lying, not harming living things, not pursuing sexual desires, not stealing, being content with what is little, loving people, being far from excess and about sobriety are among these principles. In our study, we have tried to draw

attention to the universal dimension of the subject by giving examples from the political and moral teachings of ancient and Islamic philosophers.

Keywords: Morality, Jainism, Buddhism, Confucianism, Virtue.

Giriş

İnsanlık son birkaç yüzyılda çok hızlı değişimler ve gelişmeler ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. İnsan çevresinde yaşananlardan etkilenen bir varlıktır. Bu gelişme ve değişimler, onun düşünce dünyasını ve davranışlarını etkilemesi bakımından önemlidir. Bu değişimin merkezini siyaset, ekonomi, teknoloji ve toplumsal alanda yaşananlar oluşturmaktadır. Bireyin ve toplumun yaşam biçimini doğrudan ve derin bir şekilde etkileyen bu gelişmeler, eğitim başta olmak üzere tutum ve davranışlar, ticari ilişkiler ve bazı toplumsal normlarda yeni yeni anlayışların oluşmasına neden olmuştur. Her yeniliğin beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz yan etkilerin olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu gelişim ve değişimin etkilediği alanlardan birisi de ahlak ve ahlaki ilkelerdir. Ahlak ve ahlaki ilkelerin insanın yaşamını şekillendiren temel etkenlerden olduğu bilinmektedir. Yapılan araştırmalar dünya nüfusunu oluşturan insanların büyük çoğunluğunun bir dini inancı benimsediğini göstermektedir. Bu inanç sistemleri de kendi içlerinde bir ahlak sistemi barındırmaktadır. Bu inanç sistemleri arasında ahlaka ve ahlaki prensiplere önemli bir ayıran dinler arasında Caynizm, Budizm ve Konfüçyanizm de yer almaktadır. Ahlak ve ahlaki öğretilerin amacı insanoğlunu mutluluğa ulaştırmaktır. İnsanların birlik ve beraberlik duygusu içinde kardeşçe, erdemli bir hayat yaşamalarını temin etmek de ahlakın amaçları arasında yer almaktadır. Bahsedilen alanlardaki gelişme ve değişimler farklı ahlak anlayışlarını ve farklı ahlaki olgunlukları doğurmuştur. Ahlak hem öznel hem nesnel boyutu olan, bireyi ve toplumu ilgilendiren bir kavramdır. Bu bağlamda ahlak kurallarına uygun davranılması bireye ve topluma olumlu yansırken, ahlaki ilkelerin ihmal ve ihlal edilmesi bireysel ve toplumsal yaşamı olumsuz etkilemektedir. Tarih boyunca insanlığın yüzleştiği savaş, terör başta olmak üzere hırsızlık, açlık, taciz ve tecavüzler, işlenen cinayetler, genel güvenlik sorunu, yalancılık, verilen sözde durmamak gibi suç ve erdemsizlikler barışın ve birlikte yaşamın önündeki en temel

engellerdir. İnsanoğlu bu problemleri ortadan kaldırmak ya da en aza indirebilmek için başta güçlü hukuk ve nitelikli eğitim sistemleri inşa etmek ve uygulamaya koymak olmak üzere pek çok çözüm yolu üretmiştir ve üretmeye de devam etmektedir. Maruz kalınan bu problemlerin çözümünde ahlak yasalarının etkin bir şekilde uygulanmasının katkısı olabilir mi? Sorusu ve bu soruya verilecek cevap çalışmamızın iddiasının doğrulanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Caynizm, Budizm ve Konfüçyanizm ahlak öğretilerinin barındırdığı temel unsurların, bireyin ve toplumun yaşamındaki yerini ve insan davranışları üzerindeki etkisini belirlemek sorumuzun da cevabı olacaktır.

Yaratılışı gereği toplumsal bir varlık olması hasebiyle bir arada yaşamak zorunda olan insan, bunu gerçekleştirmek için bir takım ilke ve kurallara uymak mecburiyetindedir. Ahlâk veya ahlâkî nitelik de insanın başka varlıklarla girdiği ilişkide ortaya çıkmaktadır. Beden ve ruhtan teşekkül eden insan fazilet ve reziletlerin kendisinden zuhur ettiği varlıktır. Fıtratında şehvet, gazap ve akıl gibi yetileri ve karakteristikleri barındıran insan, erdem ve haz arasında bir yaşam sürmektedir. İçinde yaşadığı toplumun kültürünün ve inandığı dinin gereği olan ahlâk ilkelerini yaşamının temel rehberi haline getirmek insanın en temel görevleri arasındadır. İnsanın hemcinsleri de dâhil çevresi ile girdiği ilişkiler ona bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumlulukları da insanın kendisine karşı olan sorumlulukları, kendi dışındaki varlıklara karşı ve Allah'a karşı olan sorumlulukları diye genel olarak sınıflandırmak mümkündür.

Bilindiği gibi felsefenin/hikmetin pratik yönü önemli ölçüde ahlaktan oluşmaktadır. Ahlâkın ilgi alanı ise bütünüyle insanın bilinçli davranışları ve kendi dışındaki varlıklarla olan ilişkileridir. Ahlâk insanı, kendisiyle ve diğer varlıklarla uyumlu hale getirmek için birtakım ilkeler koyar. İnsan bu ilkelere uyunca kendisi, hemcinsleri ve varlık dünyasıyla olan ilişkilerinde hem uyumlu hem de ahlâklı davranmış olur. Bunu sağlayabilmesi için de insanın mutlaka kendisini ahlâken eğitmesi gerekmektedir. Ahlâken eğitilmek demek güzel ahlâk sahibi olmak demektir. İslam ahlak felsefesi başta olmak üzere Caynizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Aristoteles geleneğinde de bireysel, toplumsal uyum ve mutluluk için faziletlerin/erdemlerin etkin ve yaygın olması zorunlu görülmüştür. Bu bağlamda dört temel erdem olarak tanımlanan hikmet, cesaret, iffet ve adalet felsefi sistemlerin vazgeçilmez öznesi

olmuştur. Çünkü bu prensipler, erdemli insan, erdemli toplum ve erdemli devletin teşekkülü ve devamı için gerekli olan temel pratik ihtiyaçlardır²

Ahlak kavramının kökenini hakkında kısa bir bilgi vermek çalışmamızın içeriği gereği faydalı olacaktır. Ahlakın türediği “hulk” veya “huluk” sözcükleri Arapça’da “halk” sözcüğü ile aynı kökten gelmektedir. Bu kelimeler sözlük anlamı itibariyle yaratma, yaratılmış ve yaratılış gibi farklı anlamları ihtiva etmektedir³. “Hulk” veya “huluk” sözcüklerinin çoğulu olan ahlâk kavramı, dilimizde tekil halde kullanılmaktadır. Sözlüklere baktığımızda “hulk” kelimesinin huy, seciye, tabiat, mertlik, din ve yaratılış manalarına geldiğini görürüz.⁴ Bu tarife göre “hulk” sözcüğünün çoğulu olan “ahlâk” huylar, seciyeler, insanın manevi yapısını belirleyen özellikler gibi anlamlar taşımaktadır. Terim olarak ise ahlâkın farklı tanımlamaları yapılmıştır. Bu tanımlamalardan en çok benimseneni ise Gazzâlî’ye aittir. Ona göre “ahlak, insan nefsinde yerleşen ve fiillerin hiçbir fikri zorlama olmaksızın düşünüp taşınmadan kendisinden kolaylıkla ortaya çıktığı bir melekedir”⁵. İslam filozofları da ahlak ilmi ile ilgili çalışmalar yaparak kanaatlerini belirtmişlerdir. Bunlardan İbn Sînâ, ahlâkı “insan ruhunun sahip olması gereken erdemler ile arındırılması ve uzak durulması gereken reziletleri tanımayı sağlayan bir disiplin”⁶ olarak tanımlamıştır. Ahlâkın, bireyin devlet ve toplumla ilişkilerini hesaba katan daha geniş içerikli tanımları da yapılmıştır. “Ahlâk, insan topluluklarının bireysel, ailevi, toplumsal ilişkilerini düzenlemesinin yanında, insanlarla ilişkilerini de düzenleyen ve insanlar tarafından zamanla benimsenen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünüdür”⁷ tarifi bunlardan birisidir.

Günümüzde genel olarak kabul edilen anlayış ise tutumlara, davranışlara ve toplumsal ilişkilere yansıyan ahlak kurallarının, temel erdemlerin, insanın ve toplumun medenileşmesinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Antikçağın ahlâk anlayışını incelediğimizde filozofların ele aldığı temel konular arasında erdem nedir? Mutluluk (eudaimonia) nedir? İyi insan, iyi hayat ne demektir? En yüksek iyi nedir ve en yüksek iyiye nasıl ulaşılır? Gibi sorular ve bu sorulara verilen cevapların yer aldığını görmekteyiz. Antikçağ

---

² Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 9.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1990), “hulk' md.”

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “huluk' md.”

⁵ İmam Gazzâlî, *İhyâü-Ulûmid-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 3/74.

⁶ İbn Sînâ, *Uyûnu'l-hikme*, (Beyrut: 1980), 16.

⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), “Ahlâk' md.”, 4.

düşünürlerinin ahlak öğretileri eudaimonism şeklinde isimlendirilen yaşamın anlamını ve insan hareketlerinin en son hedefini mutluluk olarak gören anlayıştan oluşmaktaydı. Eudaimonist⁸(mutlulukçuluk), ahlâk öğretilerine göre yaşamın anlamı mutluluktur. Bireysel ve toplumsal mutluluğun elde edilmesinde, insanların birbiriyle ve toplum içerisindeki davranışlarının düzenlenmesinde ahlak kurallarının etkisi büyüktür. Bu evrensel hakikat gereği kültür ve inanç biçiminde varlığını devam ettiren ahlak kuralları vazgeçilemez prensipler arasında yer almaktadır. Çünkü ahlak, toplum düzeninin yegâne kıvamı ve insanlığın tek maslahatıdır.⁹ Toplumlara içten yöneten ahlâk yasaları vardır. Teolojik ahlakın ve ahlak teolojisinin varlığını koruduğu toplumlarda insanların ahlaki kabullerinin temelde benzer olduğunu görürüz. Çünkü ahlâkî ilkelerin toplumların yaşaması ve gelişmesi bakımından ihmal edilemez bir değeri söz konusudur. Bu gerçeği antik çağ filozoflarının ahlak öğretilerinde de, semavi ve beşeri dinlerin ahlak telakkilerinde de gözlemlemekteyiz. Çalışmamızda ahlaki prensiplerini değerlendireceğimiz dinlerden birisi Caynizm'dir. Bu bölümde Caynizm'in ahlak anlayışını, mensuplarına uymalarını teşvik ve tasvip ettiği ahlak kurallarını değerlendireceğiz.

1. Caynizm ve Ahlak

Sokrates, Platon, Aristoteles gibi antik çağın öncü düşünürleri, Müslüman filozoflar, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinler, aklın ürünü olan felsefi, ahlaki ve ideolojik sistemler de dâhil hemen her öğretinin temel hedeflerinden birisi mutluluk ve mutluluğun elde edilmesidir. İyi ve en yüksek iyi nedir? ve nasıl elde edilir? Mutluluk nedir, nasıl ulaşılır? gibi kadim sorular her dönem düşünürlerin gündemi olmuş ve ilmi çalışmalarının temel konusunu oluşturmuştur. Antikçağ filozofları mutluluğu elde etme yolunda bilgi sahibi olmak, insanın kendini tanıması, tutkuların esiri olmamak, duyuşal ve tensel hazları tek ölçü olarak kabullenmemek gibi bazı kriterler belirlemiştir. Bu şartları mutluluğun elde edilmesinin evrensel ön şartları olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Çünkü mutçu ahlak anlayışlarının tamamında problemin çözümü için bu ahlaki değerlerin yaşatılmasının zaruri olduğunu görüyoruz.

---

⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994), "Mutçuluk' md.", 129.

⁹ Abbas Mahmud el-Akkad, *Kur'an Felsefesi*, çev. Ahmet Demirci (Ankara: Nur Yayınları, ts.), 39.

Bilindiği gibi insan sosyal bir varlıktır ve bir toplum içinde yaşamaya adeta mecbur bırakılmıştır. Hugo Grotius'un ifadesiyle Tanrı insanı ontolojik olarak toplumsal bir varlık olması hasebiyle eksik yaratmıştır. Bu fitri yapısı insanı diğer insanlara muhtaç bırakmıştır. İnsan, hem yaratıcı hem de yaratılmış başka varlıklar ile ilişki içinde olabilen bir varlıktır. Ahlâk veya ahlâkî nitelik insanın kendi dışında başka varlıklar ile girdiği ilişkide ortaya çıkar. Bu ilişki türlerinde insanların yerine getirmesi gereken bir takım sorumlulukları vardır. Bu da bize gösteriyor ki ahlâkın ilgi alanı, bütünüyle insan ve insani ilişkilerdir.¹⁰ Genel olarak insanoğlunun, fedakârlık, birlik-beraberlik, adalet, insancılık, hayata gösterilen saygı, doğruluk, paylaşmak gibi değerler üzerine kurulmuş toplumsal bir ortama ihtiyacı vardır.¹¹ Meseleye bu açıdan bakan dinlerden biri de Caynizm'dir. Caynizm, Hindistan'da yaklaşık M.Ö. VI. yüzyılda Hinduizm'den ayrılarak ortaya çıkmış ulusal bir karaktere sahip dini akımlardandır. Hindistan'a has bir din olan Caynizm, bazı bilginlerce bir mezhep ve tarikat olarak görülmüştür.¹² Bu dinin müntesiplerinin büyük çoğunluğu, Hindistan'da; Gucarat, Rajasthan ve Uttar Pradesh'te bir kısmı da güneyde Mysore bölgesinde yaşamaktadır. Caynizm M.Ö. VIII. Yüzyıla kadar geri giden ve 23. Tirthankara Parsva'ya dayanan bir geçmişe sahiptir. Parsva'nın ortaya attığı düşünceler 24. Tirthankara olarak kabul edilen Mahavira tarafından sistemleştirilmiş ve dini hareket halini almıştır.¹³ Rahip olmayanlarda bile oldukça sert olan Caynizm'in ahlak kuralları, Mahavira (M.Ö. 527)' ya dayandırılan kutsal metinlerde yer almaktadır.¹⁴ Caynizm'in ahlak ilkeleri, kişinin kendi ruhuna Karmik maddelerin ulaşmasını engelleyerek bireyin kurtuluşa erişmesini sağlamaktadır. Caynizm inancına göre Karmik maddeden kastedilen şey insan ruhuna nüfuz eden ve onun asli özelliklerini bozan, onu kirleten ve duyu organlarıyla algınamayan şeffaf maddeler bütünü

---

¹⁰ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), x.

¹¹ Erich From, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev. Gülnur Kaya-Kaan H. Ökten (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996), 112.

¹² Charles S. Braden "Jainism", *An Encyclopedic of Religion*, Editör: Vergilius Ferm, (New Jersey: 1959), 384-385; Louis Renou, *Hinduizm*, çev. Maide Selen (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 33; Cemil Kutlutürk, "Caynizm", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. Ali Osman Kurt, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/755; Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, ed. Nuray Serter (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1993), 61; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1997), 106; Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 176.

¹³ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 61; Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005), "Jainizm' md.", 347; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 107; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003), 98.

¹⁴ Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 64; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 110.

veya ruhu tamamen kontrolüne alarak onu ifsat eden bir çeşit zehirdir.¹⁵ Başka bir deyişle Karma, ruhun hareketi ve cazibesi sonucu ona nüfuz ederek, onun asli özelliklerini tamamen veya kısmen örten ve onu bozan ezeli, maddi bir cevherdir. Caynizm’de ahlak kuralları ruhun bu zehirden uzak tutulması ve bozulmasını engellemek için vardır. Bunun için Caynizm’de gerek rahip ve rahibelerin gerekse ‘dinleyiciler’ ve ‘hizmetçiler’ olarak adlandırılan laik kadın ve erkeklerin ‘vrata’ (yemin) olarak adlandırılan feragat kurallarını yerine getirmesi gerekmektedir. Rahip, rahibe ve keşişlerin yaptıkları yemin büyük yemin, laik kadın ve erkekler tarafından yapılan yeminler ise küçük yemin olarak kabul edilmiştir. Bu farklı isimlendirmenin nedeni ise laik kadın ve erkeklerin yeminlerinin daha ılımlı olmasıdır.¹⁶ Bu iki yemin çeşidi Caynistler tarafından titizlikle uygulanır, çünkü bu iki yemin çeşidi Caynist ahlakın temel kurallarını oluşturur. Ayrıca bu iki yemin çeşidinin ruhbanlar ve aile reislerinin ruhi gelişimini sağlayan ve kolaylaştıran hususlar olduğuna inanılır.

Caynizm’de maddi karmaların ruh bilincine ulaşmasını engellemek önemli bir vazifedir. Bunun içinde caynistlerin takip ettikleri ruhani bir yol vardır, bu ruhani yolun takipçilerinin Karmik maddelerin ruha karışmasına engel olabilmesi için şu ahlaki pratikleri yapmaları gerekmektedir.

a-Denetim: Bu ilkedden kastedilen şey zihni, şifahi ve bedeni aktivitelerin üçlü denetimini sağlamaktır.

b-Beş kat “dikkatlilik”: Yaşayan varlıklara zarar vermemek için hayatın her alanında ve anında, konuşurken, yürürken, iş yaparken, dinlenirken beş kat dikkatli olmayı gerektirir.

c-Dasa-dharma-On kat “dürüstlük”: Sabırlı olmak, alçakgönüllülük, doğruluk, masumluk, iradeli olmak, zahidlik, feragat, gönüllü yoksulluk ve ruhani itaat etmek gibi prensipler bu grupta yer almaktadır.

d-Anupreksas-Oniki zihni “tefekkür”: Bu bölümde insanın acizliği, bedeninin kirliliği, beden ve ruh arasındaki temel farklılıklar başta olmak üzere, tenasühün sebebi incelenmektedir. Tenasüh aşamasındaki her bir varlığın dinmeyen yalnızlığı, karmik madde

---

¹⁵ Appaswami Chakravarti, “Jainism: Its Philosophy and Ethics”, Studies in Jainism, ed. Swami Lokeshwarananda (India: Arunima Printing Works, 1997), 54; Galip Atasagun, “Jainizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21) (2006), 287.

¹⁶ Atasagun, “Jainizm”, 294; Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2002), 78.

akışının varlığı, karmik maddeyi durdurabilmenin vasıtaları ve karmik maddeden kurtulmanın yolları, bir tanrının yardımı olmaksızın her kişinin kendi kurtuluşundan sorumlu olduğu gerçeği üzerinde tefekkür etmek gibi konular da yer almaktadır.

e-Yirmi iki “tecrübe”: Dini hayatın tabiatında var olan açlıktan mahcubiyete kadar sıralanan tecrübe. Caynizm’e göre Karmanın kalıntılarından kurtulup mutluluğa ermek için bu ahlaki değerleri eyleme dökmek zorunludur. Bunları sabır ve kararlılıkla yerine getiren keşiş, yaşadığı züht hayatının da etkisiyle ruhunu zehirlenmekten ve bozulmaktan kurtarır ve kurtuluşa ulaşır.¹⁷

Caynist bir aile reisinin yerine getirmesi gereken ahlâkî fazilet listesi titiz bir şekilde belirlenmiştir. Bu dine mensup olanların yerine getirmek zorunda oldukları temel ahlak kurallarını şu şekilde sıralayabiliriz.

a-Ahimsa-Şiddetsizlik: Buradaki en temel kural hiçbir canlıyı ne amaçla olursa olsun incitmemek, öldürmemek ve onlara zarar vermemektir.¹⁸ Caynist inançta öldürmemek konusunda çok sıkı bir disiplin söz konusudur. Bu yüzden kişisel kavgalar, savaşlar, yiyecek ve spor ihtiyacı, fenni amaçlarla canlı hayvanların kobay olarak kullanılıp bilgi elde edilmesi ahlaki değildir ve yasaktır. Aynı şekilde kişisel bir rahatlık sağlamak amacıyla bir sineklik ile bir böceği öldürmek dâhil hiçbir bireysel ya da toplumsal neden canlı bir varlığı öldürme, incitme ve onlara zarar verme gerekçesi olamaz.

b-Satya-Doğruluk: İkinci büyük temel kural doğru sözlü olmak veya yalan söylememektir. Gerekçe ne olursa olsun yalan söylemekten, yalan beyan ve söylemde bulunmaktan şiddetle kaçınmaktır. Bu anlayışta öfke, açgözlülük, korku, neşe gibi nedenlerin hiç biri yalan söyleme sebebi olamaz.¹⁹ İnsan yalan söylememeli, başkasının yalan söylemesine sebep olmamalı ve söylenen yalana da rıza göstermemelidir. Doğru sözlülük Caynizm’in temel prensibidir. Hakikatin doğasını bilerek çarpıtmak, konuşmayı ya da doğru bilgiyi yanlışmış gibi yansıtmaya çalışmak Caynizm’in amacına tamamen aykırı bir tutumdur.

---

¹⁷ Atasağun, “Jainizm”, 294.

¹⁸ Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, 79; Aydın, “Jainizm’ md.”, 348; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 110; Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 65; Nuh Yılmaz, “Caynizm’de Ahlak”. *Ahlak ve Din Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, ed. Hasan Yerkazan, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 351.

¹⁹ Yılmaz, *Caynizm’de Ahlak*, 361.

c-Asteya veya Achavrya-Dürüstlük: Üçüncü büyük temel kural da hırsızlık yapmamaktır. Meşru olmayan, kanunlara aykırı bir yoldan maddi zenginliğe sahip olmamak, kendisine verilmeyen hiçbir şeyi alıp mülkiyetine geçirmemek demektir.²⁰ Caynist ahlak kuralları bu dinin bağlılarına sadece meşru ve kanunlara uygun biçimde mal kazanmayı ve meşru işlerde çalışmayı telkin etmektedir. Bu bağlamda kişinin kendine ait olmayanı ve kendine verilmeyeni almaması, hırsızlık yapmaması, gümrük kaçakçılığı, sahte para basımı, hatalı ölçü ve tartı aletleri kullanmak gibi kanuna aykırı iş ve işlemlerden uzak durması gerekmektedir.

d-Brahmacharya-Zina Yapmamak: Caynizm dininin üyelerinin uzak durması gereken bir başka ahlak kuralı da yasaklanmış bütün cinsel aktivitelerden uzak durmaktır. Bu ahlaki öğretilerde cinsel arzuları kontrol etmek, kişinin cinsel arzularını tatmin etmek konusunda kendi eşyle yetinmesi, eşlerin birbirine sadık kalması ve mümkün olduğunca az cinsi münasebette bulunmak temel prensiplerdendir. Caynizm'de bir münzevinin karşı cinsten bütün varlıklarla cinsel ilişkinin her türünden kaçınması esastır. Öyle ki cinsel ilişkiyi çağrıştıracak, karşı tarafa cesaret verecek türden eylem ve söylemlerden kaçınmalıdır. Cinsel ilişkide bulunmaktan uzak durmak yetmez, aynı zamanda konuşurken bir kadından bahsetmemeli, bir kadın resmine bakmamalı, kadınlarla ilgili düşüncelere dalmamalı ve varsa geçmişe ait bir yaşanmışlık onu da kafasından silip atmalıdır.²¹

e-Aparigraha-Az bir mal ile yetinmek: Caynist ahlak öğretisinde son büyük ve temel kural ise kanaatkar olmak ve herhangi bir şeye bağlanmamaktır. Cinsel arzuların kontrolü ve en az ile yetinme çağrısını mal-mülk edinme hususunda da görmekteyiz. Caynizm'in müntesiplerinden talep ettiği ödevlerden biri de maddi zenginlik ve maddeye bağlılık duygusundan feragat etmeleri ve en az ile yetinmeye çalışmalarındadır. Caynistler mal edinme konusunda kendilerine bir sınırlama getirmelidir. Herhangi bir şeye bağlanmak esarete vesile olabileceği için ondan kaçınılmalıdır. Bu ahlak anlayışında mal mülk edinme duygusu açgözlülüğe sebep olabilir, bu düşüncede kişiyi zihnen tedirgin eder. Bu yüzden bu inancı benimseyen münzevilerin herhangi bir bağlılıktan uzak durmaları gerekmektedir. Öldürmekten, yalan söylemekten uzak durmak ne kadar önemli ise, hiçbir şekilde çalmamak,

---

²⁰ Paul Dundas, *The Jains*, (London and Newyork: Routledge, Second Edition, 2002), 159.

²¹ Dundas, *The Jains*, 160.

mümkün olduğu kadar cinsi münasebetten kaçınmak, asgari bir mal ile yetinmesini bilmek de o kadar önemlidir. Hassasiyetle riayet edilmesi gereken bu temel ahlak kurallarının yanında, yerine getirilmesi gereken başka telkin ve tavsiyelerde vardır. Herhangi bir haşerata zarar vermemek için akşam veya gece karanlığında herhangi bir şey yiyip içmemek, eşya kullanımında, düşünce-söz ve davranışlarda dikkatli olmak, uzun süreli oruç tutmak, misafirperver olmak, bütün aşırılıklardan sakınmak, güzel ortaklıklar kurmak, dünyevi şeylere tamah etmemek bu telkin ve tavsiyeler arasında yer almaktadır. Caynistlere göre bu beş yasağa uyabilmek bazı şartlar gerekmektedir. Bu şartlar disiplinli olmak, güçlülere sabretmek, nefsini öldürebilmek ve eğitimidir.²² Caynizm'de kurtuluş, kirli maddelerden uzak durmakla ve ruhun kirlenmişlikten arınması ile mümkün olabilir. Kirlenmişliğin önüne geçmek ise katı din kurallarına uymakla, çileli ve erdemli bir yaşam sürmekle sağlanabilir. Caynizm dininin ahlak anlayışını genel hatlarıyla inceledik. Özellikle az ile yetinme vurgusunun tüketim konusunda aşırılığı günlük yaşamın bir parçası haline getirmiş günümüz insanının ihtiyaç duyduğu ahlaki gereksinimler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Caynist ahlak öğretisinin inananlarından yapmalarını ve yapmamalarını talep ettiği temel ilkelerin, mutlu birey, huzurlu toplum ve birlikte yaşam için problem olabilecek pek çok engeli bertaraf edecek özellikte olduğunu söyleyebiliriz.

2. Budizm ve Ahlak

Ahlak öğretisini öz bir şekilde tanımaya çalışacağımız diğer bir din ise Budizm'dir. Budizm, M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da Budda (m.ö. 563-483) tarafından kurulmuş ve hayli taraftar bulmuş olan bir dindir. Batı dillerinde Buda'nın kurduğu dinin adı olarak kullanılan Budizm kelimesi Asya'da Budistler'in yaşadığı ülkelerde ise Buda-Sasana (Buda şâkirtliği, Buda disiplini) diye adlandırılmaktadır. Budizm Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı doğmuştur. Budizm bireyin ve toplumun erdemli yaşamını metafizik tartışmalardan ziyade duyguların dizginlenmesi, manevi arınma, insanları eşit kabul etme, insanlara ve diğer canlılara sevgi gösterme, şefkat ve merhametle muamele etmek gibi ilkelerin tutum ve davranış haline getirilmesinde bulmaktadır. Bu öğretiyi, tarikat, mezhep, felsefi-teolojik bir

---

²² Dundas, *The Jains*, 159; Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul: Ceylan Yayınları, 1963), 80; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 98-99; Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi* (İstanbul: 1968), 99; İbrahim Ağâh Çubukçu, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1994), 39; Özkan Kerimoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Evrensel Ahlak İlkeleri*, (İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2021), 55.

hareket olarak görenler olmuşsa da, kutsal metinleri, cemaati, inanç esasları, mabetleri, kurucusu gibi hususlar onun daha çok din olarak benimsenmesine vesile olmuştur.²³ Hindistan'da doğan bu dinin üyeleri büyük oranda ülkenin dışında yaşamlarını sürdürmektedirler. Budizm, dünya nüfusunun %7,2 civarındaki mensubuyla günümüzde yaşayan beş büyük dinden biri haline gelmiştir. Budizm'e inananlar daha çok Hindistan, Çin, Mançurya, Moğolistan, Seylan, Tayland, Kamboçya, Vietnam, Japonya, Kore, Tibet, Singapur, Malezya, Tayvan gibi Güney Asya ülkelerinde ve Uzak-Doğu'da bulunmaktadır.²⁴ "Aydınlanan", "uyanık" anlamına gelen Buda lakap olup, onun aydınlandığına ve gerçeği bulduğuna inanıldığı için bu isim verilmiştir. Buda da ahlak felsefesinin temel sorusuna cevap aramış, erdemli yaşamın, en yüksek iyinin ne olduğu ve onlara nasıl ulaşılacağı sorularına öğretisinde cevap bulmaya çalışmıştır. Bu anlayış üzerine sistemini oluşturan Buda'nın öğretisinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri onun ifrat ve tefritten uzak bir yaşam biçimini öncelemesidir. Aristoteles'in "altın orta", İslam dininin "itidal" diye tanımladığı denge anlayışı Budist ahlakın temel prensiplerindedir. Çünkü Buda'ya göre ne aşırı zevk düşkünlüğü nede aşırı züht insanı gerçeğe ulaştıramaz. Bu ifadeler bize antik çağ düşünürü Demokritos'un "Bilgisiz olan ve bedensel hazları ölçü alan insanlar mutlu olamaz"²⁵ sözünü hatırlatmaktadır. Buda, cemaatine kabul ettiği ve keşiş ismi verilen kişilerin bazısını dünyayı gezerek barış, sevgi ve hikmeti anlatmakla görevlendirdi. Buda'nın öğretisinin temelini hayatın ıstıraplarla dolu olduğu gerçeği ve bu kötümser bakış açısı oluşturmaktadır. O kötülük, tatminsizlik, ölüm, yaşlılık gibi ıstırap verici olayların insan varlığını kapsadığını söylemektedir. Ona göre bu ıstırapın sebebi ise arzu ve ihtirastır. Eğer bir insan arzularından ve fani işlerden kurtulursa bu ıstırapa son verebilir. İslam filozoflarından Kindî de benzer görüşleri dile getirmektedir. İnsanların fitratında var olan arzu ve öfke gücü aklın kontrolünde olursa erdem denilen faziletler gerçekleşir. Arzu ve öfke gücü aklı kontrol ederse erdemsiz

---

²³ I. B. Horner, "Buddhism: The Theravada", *The Concise Encyclopedia of Living Faiths (CELF)*, ed. R. C. Zaehner, (London: 1977), 263; Günay Tümer, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), 6/352-360; Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 81; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 71.

²⁴ H. Gazi Yurdaydın-Mehmet Dağ, *Dinler Tarihi* (Ankara: 1978), 133; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 129.

²⁵ S. G. F. Brandon, *A Dictionary of Comparative Religion (DCR)*, (London: 1970), 154; Zenju E. Manuel, *Meraklılar için Budizm: Temel sorulara doyucu cevaplar*, (İstanbul: Maya Kitap, 2014), 21; Cemil Kutlutürk, "Hint Dinleri (Budda Dharma/Budizm)", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2019), 203; Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955), 90; H. Ömer Özden-Osman Elmalı, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018), 80.

haller ortaya çıkar.²⁶ Buda ahlak öğretilerine göre bu ıstıraba son vermenin yolu da Nirvana'ya ulaşmaktan geçer. Sürekli tekrarlanan devrelerden kurtulup yeni hayata, hürriyete, Nirvana'ya ulaşmanın yolu ise Buda'nın sekiz dilimli yolu ile mümkündür.

Buda'ya göre arzularla mücadele bu dine inanmış kişinin en temel vazifesidir. O arzulara adanmış bir hayatın, insanı alçaltan, insana sıkıntı veren yararsız bir hayat olduğuna inanmaktadır. Bu anlayışıyla Buda ahlak öğretilerinde, Epiküros ve Aristippos gibi filozoflar tarafından kurulan ve savunulan hedonizme yer yoktur. Aynı şekilde riyazet ve mücâhedeye adanmış bir hayatta ıstırap dolu, sıkıcı, acı verici ve yararsızdır. Buda ahlak öğretilerinde İslami söylemle ifrat-tefrite itibar edilmediği gibi mutluluk ve kurtuluş için bu iki uç anlayıştan uzak durulması ve itidal üzere davranılması istenmektedir. Buda bağlılarından yapmalarını istediği şeyi kendi hayatında uyguladığını ve bu iki yolu terk ederek orta yolun bilgisine ulaştığını belirtmektedir. Orta yol sayesinde hikmeti elde ettiğini, kavramayı, dinginliği, sakinliği öğrendiğini ve bu yolla bilgiye ulaştığını ve bu yolun kendisine aydınlanmayı temin ettiğini söylemektedir. İşte bu yol sekiz dilimli asil yoldur. Bu asil yol doğru iman, doğru konuşma, doğru davranış, doğru amaç, doğru meslek, samimi çaba, doğru murakabe ve doğru tefekkürden oluşmaktadır.²⁷ Budist hayatın şematik bir anlatımı olan Sekiz Dilimli Yol kutsal ve soylu olarak kabul edilmektedir. Başlangıçta saddha (iman), sila (ahlak) ve samadhi (meditasyon) üçlü bir şema iken daha sonra bu üçlü şema genişletilerek sekiz dilimli yol ortaya çıkarılmıştır. Böylece iman, doğru düşünce, doğru niyet ve doğru anlayışa; ahlak, doğru söz, doğru davranış ve doğru geçinme; meditasyon ise doğru muhakeme ve doğru murakabe gibi daha alt bölümlere ayrılmıştır.²⁸ Çalışmamızın muhtevası gereği Buda'nın ahlak öğretilerinin temelini oluşturan sekiz dilimli yolun sila (ahlak) ana bölümünü ayrıntılı bir şekilde inceleyip değerlendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Sözün, geçimin ve davranışın doğruluğu olarak bilinen, aynı zamanda davranış kuralları ve buyruklar olarak da anlaşılan Sila, Budizm'in disiplin kurallarını oluşturmaktadır.

---

²⁶ Kindî, *Felsefi Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 131-132; Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1989), 41.

²⁷ Jean Varenne, "Budizm" *Din Fenomeni*, haz. Mehmet Aydın, (Konya: Tekin Kitabevi, 1993), 344-348; Brandon DCR, 154-155; Manuel, *Meraklılar için Budizm*, 22; Yitik, *Doğu Dinleri*, 100-101.

²⁸ Cengiz Erengil, *Budizm*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 39-40; Ahmet Güç-Ekrem Sert, "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 12 (Haziran 2020), 3-28.

Budistler'in detaylı bir şekilde öğrenmesi gereken üç temel öğretinin ilki Sila'dır. Budizm'de buyruk kelimesi bireyi ve toplumu olumsuz etkileyecek yanlış, zararlı fikir ve eylemi engellemek, kötülüğü yok etmek gibi anlamlara gelmektedir. Genel olarak Budist buyrukları, beş buyruk, sekiz buyruk, on buyruk gibi çeşitli kategori ve gruplara ayrılmaktadır. Çalışmamızın kapsamı gereği genel olarak kabul gören buyruklara yer vereceğiz. Bu temel buyrukları şöyle sıralayabiliriz: 1.Öldürmemek, 2.Çalmamak, 3.Zina gibi kötü davranışlardan uzak durmak, 4.Yalan söylememek, 5.İçki-uyuşturucu kullanmamaktır. Görüldüğü üzere bireysel ve toplumsal mutluluğa zarar verebilecek, birlikte yaşamı doğrudan olumsuz etkileyebilecek özelliği olan ilkelerden bahsedilmektedir. Budist inancına göre bu buyrukları yaşamında uygulayan kişi insan olarak yeniden doğabilecektir. Budist ahlak öğretisinde ve inancında bu ana buyrukların dışında yerine getirilmesi gereken başka ödevlerde vardır. Cinsel ilişkilerle meşgul olmamak, süslü elbise giymemek, güzel koku sürünmemek, müzik dinlememek, dans etmemek, yüksek yatakta uyumamak, öğlen sonrası gibi uygun olmayan zaman dilimlerinde yemek yememek gibi daha öznel talepler bunlar arasında yer almaktadır. İyi bir Budist'ten beklenen erdemler arasında kötülüğü önlemek, iyiyi icra etmek, yaşayan tüm canlıları eğitmek ve onlara faydalı olmak da vardır. Erdemli bir Budist dindaşlarının geçmiş hayatlarındaki kusurlarından söz etmemeli, kendini övmemeli, kimseyi kötülememeli, hediye vermeyi alışkanlık haline getirmeli, Budizm için gayret etmeli, öfkeye kapılmamalıdır. Toplumsal birlikteliğe zara verme olasılığı yüksek olan bu ilkeler de dinine bağlı bir Budist'ten beklenen önemli ahlaki eylemlerdendir.²⁹

Budist öğretisinde bir insanın zihnini, nefsinin ve bedenini kontrol etmesi de önemli sorumluluklar arasında yer almaktadır. Bundan dolayı kin, nefret, hırs, şehvet ve hile gibi insan zihnini, nefsinin ve bedenini ifsat edecek duygu ve düşüncelerden uzak durmak gerekir. İnsanı orta yoldan ayırıp zihnini kirletebilecek ve nefsinin ifsat edecek bu reziletler Budist ahlak öğretisinde hoş karşılanmamıştır. Budist ahlak öğretisinde bireylerin bilinçli hareket etmeleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda Budistlerin günlük yaptığı işlerin, söylediği sözlerin ve düşüncelerinin farkında olması istenir. Çünkü bu öğretilerde zihni olgunluk, bedeni sükûnet mutluluk ve kurtuluş için önemlidir. Zihni olgunluk ve bedeni sükûnet için hayır işlerine

---

²⁹ A. Hilmi Ömer Buddha, *Dinler Tarihi* (İstanbul: 1995), 1/303; Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 92; Kahraman, *Dinler Tarihi*, 102-103; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 166; Kerimoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Evrensel Ahlak İlkeleri*, 53.

katılmak, misafir ağırlamak, manastır yaptırmak, yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri de teşvik edilir. Budist ahlak öğretisinde bireyin gayesi aydınlanmaya ulaşmak olduğu için, kişinin tutum ve davranışlarını belirtilen bu temel ahlaki buyruklara uygun şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir.³⁰ Budizm ahlak öğretisinin özünü “Bir anne her gün çocuğuna nasıl davranıyorsa bir kişi de diğer tüm yaratıklara karşı aynı şekilde davranmalıdır.” Sözünde bulabiliriz. Budist ahlaki öğretilerde insan ruh ve bedenden müteşekkil düalist bir varlık olarak ele alınıp, ahlaki buyruklar insanın hem beden hem de ruhi yönünü dinginliğe erdirmeyi amaç edinmiştir. Kurtuluş insanın zihinsel ve bedensel sükûnetindedir. Budizm gibi insanı ruhsal ve bedensel açıdan değerlendiren bir diğer oluşum da Konfüçyanizm’dir.

3. Konfüçyüsçülük ve Ahlak

Konfüçyüsçülük, Çin’in yerli ve milli dinlerinden biri olup ismini Konfüçyüs’ten (m.ö.551-479) almıştır. Bu öğreti önceki dönemlerden beri var olan tabii dinin üzerine temellendirilmiş bir ahlak sistemi olarak değerlendirilmiştir. Hedefi yeni görüşler ortaya koymaktan ziyade eskilerin hikmetli sözlerini ve faziletlerini yeni nesillere aktarmak olan Konfüçyüs, bu yolla barış ve huzurun nasıl sağlanacağını göstermek istemiştir. Başarılı bir eğitimci olarak kabul edilen Konfüçyüs, öğrencilerini ahlak, tarih, politika ve felsefe eğitimi almaları konusunda teşvik etmiştir. Onun öğrencilerini politika alanında eğitim almaya teşvik etmesinde, yaşadığı dönemde iyi bir hükümetin olmaması gerekçelerden biri olabilir. Çünkü nitelikli ve başarılı bir hükümet halkın huzuru, refahı için elzemdir. Konfüçyüs’ün düşüncelerinden, yaşadığı dönemde siyaseten başarılı bir hükümetin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu olumsuz siyasi ortam onun ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet sistemi hakkında düşünceler üretmesini sağladı. Konfüçyüs’ün ideal yönetim sistemi bütün insanların iyiliğini hedefleyen ve halka güven veren evrensel nitelikli bir yapıya sahipti. Müslüman filozofların siyasi düşüncelerinin hedefinde de bireysel ve toplumsal mutluluğu elde etmenin temel gaye olduğunu görürüz. İslam filozofları amaç olarak belirledikleri mutluluğa ulaşmanın ancak erdemli toplum ve erdemli yönetimde mümkün olacağını savunmuşlardır. Aynı anlayışı antik çağın ünlü filozofu Platon’da da görmekteyiz. Konfüçyüs, hükümet halk ilişkisini değerlendirirken bu ilişkide hâkim anlayışın korkuya dayalı yönetim

---

³⁰ Tümer, “Budizm”, 357.

biçimi yerine, yönetici ile yönetilen arasında anlaşmanın olduğu ortak bir yönetim biçiminin hayata geçirilmesini arzu etmektedir.³¹ Günümüzde Çin’de mevcut üç resmi dinden birisi olan Konfüçyüsçülük milli bir karaktere sahip olup, dinden daha ziyade bir ahlâk ve hikmet yolu olarak gösterilir. Zira Konfüçyüs, erdeme dayalı reform yapmayı düşünmüştür. Onun ahlâk öğretisi, toplum ve millet içindir. Amacı, insanları siyasi ve ahlaki bir terbiye ile mutluluğa kavuşturmaktır. O, öğretilerinde görev bilincine önem vererek toplumla uyum içinde yaşamının önemini anlatmaya gayret etmiştir. Konfüçyüs, “Kendinize yapılmasını istemediğiniz bir şeyi başkalarına yapmayınız”³² sözüyle de toplumda uyum içinde yaşamının formülünü göstermiştir. Onun bu sözü bir arada uyum içinde yaşamın ‘altın kuralı’ olarak kabul edilmiştir. Onun en temel amaçlarından biri orta yolu takip edecek, başkalarına da itidal yolunu gösterecek kültürlü, nezaket sahibi insan yetiştiren bir eğitim sistemi ve bu faziletlerle sahip insanlarla birlikte sürdürülecek bir yaşam biçimini inşa etmektir. Konfüçyüsçü ahlak öğretisinde de Budizm’de olduğu gibi orta yol “itidal” vurgusu dikkat çekmektedir.

Konfüçyüs’ün önemseydiği ve üzerinde düşünce ürettiği hususlardan biride soyluluktur. Ona göre soyluluk miras yoluyla devralınan bir özellik değildir. Bu yüzden herkes soylu olabilir. O gerçek soyluluk için insanın bazı vasıflara sahip olması gerektiğini söylemiştir. Bu vasıflar özü itibariyle ahlaki erdemlerden oluşmaktadır. Soyluluğun en büyük belirtilerinden biri samimiyettir. Atalara saygı duymak, insanlarla iyi ilişkiler kurmak, insanları sevmek, doğruluk ve dengeli yaşamak soyluluğun diğer göstergeleridir. Konfüçyüs Çin yönetimi ve halkının yüzleştiği problemlerle yakından ilgilenmiştir. Onun kendine vazife edindiği konularda biride Çin’in ailevi, sosyal ve siyasi hayatına gerekli olan ahlaki esasları kazandırmak olmuştur. Bu yüzden hep bir ahlak öğreticisi olarak anılmıştır. Konfüçyüsçü ahlakın hedefi, “büyük bilgi” de kendini, ev halkını ve milletini yönlendirme, barışı sağlamanın yolunu bulma şeklinde açıklanmıştır.³³ Erdem konusunu da sisteminde ele alan Konfüçyüs “mükemmel erdem” için bazı şartlar belirlemiştir. Bu şartlar ağırbaşlılık, cömertlik,

---

³¹ Ahmet Güç, “Konfüçyüsçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/167-170; Ahmet Güç, Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), (Bursa: 2001), 43; Nurcan Kalkır, Konfüçyüs’ün Yönetim Anlayışı Üzerine Bir Analiz, *Current Research in Socials Sciences* 4(3), (2018), 100.

³² Konfüçyüs, *Konuşmalar*, çev. Muhaddere Nabi Özerdim (Ankara: 1963), 114.

³³ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, 36-37; Güç, “Konfüçyüsçülük”, 168.

samimiyet, doğruluk ve nezaket olmak üzere beş esastan oluşmaktadır. Konfüçyüs belirlediği bu beş ilkeyi her şeye uygulayabilme yeteneğine “mükemmel erdem” demektedir. Erdem kavramı, onun üstün insan-küçük insan tanımlamasında da belirleyici bir role sahiptir. Çünkü ona göre erdemi düşünmek ve onun için gayret etmek büyük ve üstün insanın, rahatını düşünmek ise küçük insanın özelliğidir. Büyük ve üstün insanın kanunlar üzerinde kafa yorup düşünceler ürettiğini, doğruluğu düşünüp onu tesis etmek istediğini söyleyen Konfüçyüs, küçük insanın ise yalnızca faydasını ve rahatını düşündüğünü söylemiştir.³⁴ Konfüçyüs üstün insan tanımlarken onun uzaktan bakıldığında ciddi görüldüğünü, yanına varıldığında yumuşak, konuştuğunda ise inandırıcı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, büyük ve üstün insan olaylara bakışında tutarlı olabilen insandır, bunun içinde işitmesinin ve görmesinin iyi olması gerekmektedir. Saygılı olmak, konuşmasında samimi olmak, işinde dikkatli ve titiz olmak, kuşkulu konularda nasıl soru sorması gerektiğini bilmek de büyük ve üstün insanda olması gereken diğer özelliklerdir.³⁵ Konfüçyüs’ün üstün insanı tanımlarken belirlediği özellikler, Platon, Fârâbî ve İhvân-ı Safâ’nın erdemli devletin yöneticisinde olmasını zorunlu gördüğü vasıflarla benzerlik göstermektedir. Konfüçyüs “üstün insan” ve “ünlü insan” diye bir sınıflandırmada yaparak, ikisinin karıştırılmamasını istemiştir. Ona göre üstün insan, sağlam karakterli, doğru ve dürüstlüğe âşıktır. Üstün insan, insanların söyledikleri sözleri tartar, karakterlerini inceler ve onlara karşı mütevazı davranır. Bu özelliklere sahip üstün insan hem ülkesinde hem de kabilesinde tanınır. Konfüçyüs ünlü insanın da ülkesinde ve kabilesi içinde tanındığını söyler ancak onda erdem görüntüde vardır ve onda erdemler iğreti durur. Oysa bu erdemler üstün insanda doğallıkla sergilenir.³⁶ Konfüçyüsçü ahlak öğretisinde erdem, idealize edilen ve eğitim yoluyla yetiştirilmek istenen iyi insanın övülen tutum ve davranışı olarak tanımlanmaktadır. Konfüçyüs “erdem nedir” sorusuna “yurdundan yuvandan uzakta olduğun zaman hatırlı bir konuğu ağırlıyormuş gibi davranman, hoşlanmadığın bir şeyi başkalarına aktarmaman, ülkende ve evinde düşmanlığı barındırmamandır” şeklinde cevap vermiştir.³⁷ Görüldüğü üzere bu öğretilerde erdem, insani ilişkilerde zerafet, toplumsal yaşamda münkeri yaymamak ve barışı savunup, huzur bozan düşmanlığa ise engel olmak demektir.

---

³⁴ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, 36-37-46.

³⁵ Konfüçyüs, *Konfüçyüs’ün Öğretileri (Lun Yü)*, çev. Ali Manav, 1998, 19/20; 16/10.

³⁶ Konfüçyüs, *Konfüçyüs’ün Öğretileri (Lun Yü)*, 12/20; 4/4.

³⁷ Konfüçyüs, *Konfüçyüs’ün Öğretileri (Lun Yü)*, 4/29.

Aristoteles'in felsefi sisteminde çok önemli bir yere sahip olan 'altın orta' anlayışı Konfüçyüs'ün ahlak felsefesinde de faziletin en üstün derecesi olarak değerlendirilmiştir. Konfüçyüs, insanların daima değişmez orta yoldan yürüyerek erdemin en yüksek derecesine ulaşabileceği kanaatindedir. Sevgi ve adalet Konfüçyüs ahlak öğretisinin temel erdemlerindedir. Konfüçyüs de Platon gibi, büyük ve üstün ruh sahibi insan için en değerli şeylerden birinin adaleti uygulamak³⁸ olduğunu söylemektedir. Adaleti icra etmek, ahlak ve adaba göre davranmanın en önemli işaretlerindedir. Evrensel nitelik taşıyan ve erdemler arasında üstün bir yere sahip olan sevgi, Konfüçyüsçü ahlakın üzerine inşa edildiği "jen" terimiyle ifade edilmektedir. Konfüçyüsçü ahlak öğretilerinde bütün erdemleri kapsayan beş temel fazilet vardır. Bu beş temel faziletin en üstünü jen (sevgi) dir. Konfüçyüsçü ahlakta, sevgi ile dostluk ve iyilikseverlik arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu ahlaki öğretilere göre sevgi başkalarına şefkat göstermekle ve onların duygularını paylaşmakla eyleme dönüşür. Bu durum kısaca iyilikseverlik olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Konfüçyüs, "iyilikseverlik nedir?" sorusuna "Bütün insanları sevmektir" diye cevap vermiştir. O insanoğlunun dürüst ve erdemli insanları sevip değer vermesinin, diğer insanların da dürüst ve erdemli olmalarına vesile olabileceğini ifade ederek sisteminde sevgiye verdiği değeri göstermektedir.³⁹ Beş temel faziletin ikincisi ise "yi" olarak isimlendirilen görevdir. Bu alanda yapılan bir yanlışın sonra utanma duygusu ortaya çıkmaktadır. Konfüçyüs ahlak öğretilerinde adetler ve görgü kuralları önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden görevlerin yerine getirilmesinde, adet ve görgü kurallarının ihya edilmesinde azami hassasiyet gerekmektedir. Beş temel erdemin üçüncüsü "li" olarak isimlendirilen ve adetlere uygun hareket etmek sonucunda ortaya çıkan görgü kurallarıdır. Konfüçyüsçü ahlakta görgü ve tören kurallarına uymak erdemin temel şartlarından biridir. Bu durum hükümdarlar dahil herkes için geçerlidir. Çünkü bu ahlak öğretilerinde görgü ve tören kurallarına uymayan saygı sıklığı bir davranış, ihtiyat korkaklık, cesaret taşkınlık, doğruluk ise boğuculuk olarak değerlendirilir. Kendi nefsinin kontrol edebilen ve toplumun kurallarına uyan insan erdemlidir. Doğruluğun hayata yansması ancak bu kurallara uyularak, samimi ve alçakgönüllü davranılarak gerçekleştirilebilir.⁴⁰ Dördüncü temel erdem ise doğru ve yanlışa karar verme duygusuyla dışa yansıtılan hikmettir (chih). Antik çağın öncü filozoflarında ve İslam düşünürlerinin ahlak felsefesi ile ilgili görüşlerinde

³⁸ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (Bursa: Asa Yayınları, 2001), 171.

³⁹ Konfüçyüs, *Konfüçyüs'ün Öğretileri (Lun Yü)*, 12/22; 6/28.

⁴⁰ Konfüçyüs, *Konfüçyüs'ün Öğretileri (Lun Yü)*, 8/2; 14/44; 12/15.

temel erdem olarak kendine yer bulan hikmet erdemi Konfüçyüs ahlak öğretisinin de beş temel erdem arasındadır. Konfüçyüs ahlak öğretisinin beş temel erdeminin sonuncusu ise güvenilirlik olarak açıklanan doğru inanç (hsin)tır. Adalet, sevgi, hikmet, güvenilirlik sağlıklı toplumsal yaşamın hem inşasında hem devam etmesinde, bireysel ve birlikte yaşamın mutlu şekilde yürütmesinde önemli role sahip prensiplerdir.

Büyüklerle karşı saygı göstermek ve sözünde durmak gibi ahlâkî faziletlere önem veren Konfüçyüs'ün ahlâkla ilgili dikkat çekici bazı ödeyişleri vardır. İçerdiği ahlaki mesajlar, güncelliğini koruması ve çalışmamıza da katkı sağlayacak olması hasebiyle bunların bir kaçını burada zikretmenin doğru olacağını düşünmekteyiz. “En büyük hata yanlış üzerinde ısrardır”, “Efendi adam kendi içine bakar, küçük adam başkalarına bakar”, “Gelip geçmiş bir kusurdan söz etmek, gitmiş bir özü sorgulamak, birinin geçmişinde kusur aramak bilge kişinin işi değildir.”⁴¹ Günümüzde sosyal medya mecralarında çokça paylaşıp üzerine yorumlar yapılan bu özdeyişlerin içerdiği öze ve bu özün tutum ve davranışlara yansımalarına insanlığın ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz.

Ekonomik olmaktan yana olan Konfüçyüs israfa karşıdır. Gösterişi sevmeyen, hayırseverliği ve adaleti önemli iki meziyet olarak gören Konfüçyüs'e göre adaletin gerçekleşmesini menfaat önlemektedir. Adaletin gerçekleşmesinin önündeki engeli dile getiren Konfüçyüs, iyi bir yönetim için de yöneticilere uyarıda bulunmayı ihmal etmemiştir. Ona göre iyi bir idareci zulümden, baskıdan, gaddarlıktan ve yersiz davranışlardan kaçınmalıdır. Onun ahlâkî öğretilerinde adalet, bilgi, insanlığın mutluluğu için çok önemli bir yer tutar. Bu yüzden o, insanların rahat yaşayabilmeleri için orta yolu tutmalarını ve iyiliğe iyilikle, kötülüğe de adaletle karşılık vermelerini tavsiye eder.⁴²

Konfüçyüsçü ahlak öğretilerinde erdem, eğitim-öğretim, doğruluk ve dürüstlük, samimiyet, itidal, saygı ve sevgi, empati, nezaket, adalet, cesaret, bilgi, hikmet, cömertlik, anne baba ve aile fertlerine karşı görevler, kanaat, sadelik, ağırbaşlılık, sadakat gibi faziletlerin temel ilkeler olduğunu gördük. Konfüçyüs'ün ideal birey, ideal toplum ve ideal yönetim anlayışının esasını bu ilkeler oluşturmaktadır. O, bu faziletlerin tutum ve davranışlara yansımadağı bir toplumda barışın ve mutluluğun tesisini olası görmemektedir. Konfüçyüs

---

⁴¹ Çubukçu, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, 35; Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 123.

⁴² Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 64-65-66; Çubukçu, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, 34-35.

bunların yanında uzak durulması gereken bazı reziletlerden de söz etmektedir. Bunlar ideal birey, ideal toplum ve ideal yönetimin inşasının önünde engeldir. Bunlar aslında tespit ettiğimiz erdemlerin zıttı diyebileceğimiz hususlardır. Nefret, ihanet, hırs, ikiyüzlülük, kurnazlık, kibir, cimrilik, iftira bunlardan bazılarıdır.

Sonuç:

Caynist, Budist ve Konfüçyüsçü ahlak öğretilerini değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda, her üç ahlak sisteminin benzer ahlaki erdemlere sahip olduğunu ve müntesiplerinden bu ilkelere sıkı bir şekilde bağlanmalarını, tutum ve davranışlarını bu ölçülere uygun hale getirmelerini talep ettiğini tespit ettik. Hemen her insanın dünyadaki yaşamında mutluluğu elde etmek gibi birincil bir hedefi vardır. Çalışmamıza konu edindiğimiz üç ahlak öğretisinde de nitelikli ve ahenk içinde yaşama ulaşmanın, ahlak kurallarının gereğinin yapılması ile yakından alakalı olduğunu müşahede ettik. Bu ahlak öğretilerinde kurallara uymak konusunda bir disiplin ve bilinçlilik söz konusudur. Sahip oldukları inançlarının da etkisiyle canlı olan varlıklara zarar vermemek en temel erdem olarak kabul edilmektedir. Üç ahlaki öğretilerde de insan ruhunu ifsat edecek fikri ve manevi kirlerden arınmak gerekmektedir. Bunun yolu da temel erdemlere disiplinli ve katı bir bağlılığı gerektirmektedir. Bu temel erdemlerin amacı ruh dinginliğini sağlamak, barışı temin etmek, nitelikli birlikte yaşam ve toplumsal uyumu daim kılmaktır. Mutluluk ve elde edilmesi konusu düşünce sistemlerinin en temel problemidir. Sokrates, Platon, Aristoteles gibi ilkçağ filozofları da mutluluk sorunu ile yakından ilgilenmiş ve mutluluğu elde etmenin yollarını göstermeye çalışmışlardır. Bunu sağlamanın şartlarından biri de temel ahlaki erdemlerin bireyin ve toplumun hayatında etkin olmasıdır. Caynist, Budist ve Konfüçyanist ahlak öğretisinin ana unsurlarını oluşturan adalet, hikmet, iffet, cesaret, itidal, cömertlik, bilgi gibi faziletler, Müslüman düşünürlerin Ahlak Felsefesi eserlerinde temel erdemler olarak yer almıştır. “Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma” şeklinde formüle edilen altın kuralı evrensel ahlakın da ana unsuru olmuştur. Empati olgusuna dikkat çeken bu anlayışın sosyal yaşama ve toplumsal ilişkilere aktif olarak yansımaları, insanların yüzleştiği, bireysel ve toplumsal mutsuzluğa vesile olan pek çok problemin çözümüne etkin katkı sunacaktır. İnsana söylem ve eylemlerinde ötekini de hesaba katma melekesini kazandırmayı amaç edinen bu anlayışın pratikte uygulanması insanlık için büyük kazanım olacaktır.

Her üç ahlak öğretisi de bireysel ve birlikte yaşamın kalitesi açısından ahlaki kurallara bağlılığa, insan kalbinin samimiyetini geliştirmeye ve güzel ahlaka büyük önem vermiştir. Bu yüzden hırsızlık yapmamak, cinsel arzulara hakim olmak, yalan söylememek çok değerli olarak görülmüştür. Aynı şekilde eşlerin birbirine olan sadakati, doğruluk ve dürüstlük, cesaret, cömertlik ve aşırılıklardan uzak durup orta yol üzere olmak ve bunu başkalarına da kazandırmak, kusur aramamak, geçmişte kalan olumsuzluklarla ilgilenmemek ve israftan uzak durmak gibi temel ilkeler bireyin ve toplumun ruh sağlığına ve ruh dinginliğine doğrudan katkısı olacak erdemlerdir. Bu faziletlere insanlığın her zaman ihtiyaç duyacağı da bir gerçektir. Bu üç dinde yer alan ahlaki faziletlerin İslam dini başta olmak üzere, Yahudilik ve Hristiyanlık 'ta da önemle yer aldığını görmekteyiz. Çalışmamızdaki bulgulardan ve değerlendirmelerden yola çıkarak diyebiliriz ki, bugün dünya insanının yüzleştiği ve çözmekte zorlandığı terör, açlık, savaş, fakirlik, hırsızlık vakaları, cinayetler ve tecavüzler gibi evrensel problemlerin oluşumunun arka planında evrensel ahlaki erdemlerin zayıflığı, bu erdemlerden uzaklaşılması ve dinlerin kutsal metinlerinde yer alan bu değerlerin insanların tutum ve davranışlarına yansımaması baş sebeplerdendir. İnsanların ahlak kurallarına uygun olarak yaşamını devam ettirmesi, günümüz insanının yaşadığı sorunların azalmasına vesile olacaktır. Bu çalışmamızda şunu da görmüş olduk ki milletlerin inanç yapısı, kültürü, geleneği, yaşadığı coğrafya, dili farklı da olsa söz konusu ahlaki erdemler olunca büyük bir benzerlik ve ortak payda ortaya çıkmaktadır. Bu asgari müşterekler, insanlığın yüzleştiği temel ve aynı zamanda yıkıcı problemlerin çözümünde önemli rol oynayabilir. Çalışmamıza konu olan üç dinin ahlak öğretisi ile birlikte gerek felsefi akımların gerekse ilahi dinlerin mutluluğun kazanılmasında zorunlu gördüğü ortak ahlaki prensiplerin insani ilişkilerde daha etkin olarak yer alması sağlanmalıdır. Bunun için her dinin kendi kutsal mabetleri başta olmak üzere, eğitim sistemlerinde, basın yayın organlarında, sosyal medya mecralarında, konferans, seminer vb. etkinliklerle evrensel nitelikli ahlaki prensiplerin inşa ve ihyası için gündem oluşturmak, ahlaki bilincin ve hassasiyetin artırılmasına vesile olacaktır. Bu bilinç ve hassasiyette insanlığın yüzleştiği problemlerin çözümüne ve azalmasına önemli katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1994.
- Atasağun, Galip. "Jainizm". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21) 26 (2006), 267-297.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.
- Aydın, Mehmet. *Dinler Tarihine Giriş*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2.Basım, 2002.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Braden, Charles S. "Jainism", *An Encyclopedic of Religion*, edit. Vergilius Ferm. New Jersey: 1959.
- Brandon, S. G. F. *A Dictionary of Comparative Religion (DCR)*, London: 1970.
- Budda, A. Hilmi Ömer. *Dinler Tarihi*. I. İstanbul: 1995.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Yayınları, 3.Basım, 2001.
- Chakravarti, Appaswami. "Jainism: Its Philosophy and Ethics", *Studies in Jainism*, ed. Swami Lokeshwarananda. India: Arunima Printing Works, 1997, 33-58.
- Cilacı, Osman. *Günümüz Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1989.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1.Basım, 2019.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. *Ahlak Tarihinde Görüşler*. Ankara: AÜİF Yayınları, 2.Basım, 1994.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*. İstanbul: Ceylan Yayınları, 1963.
- el-Akkad, Abbas Mahmud. *Kur'an Felsefesi*. çev. Ahmet Demirci, Ankara: Nur Yayınları.
- Erengil, Cengiz. *Budizm*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- From, Erich. *Çağdaş Toplumların Geleceği*. çev. Gülnur Kaya-Kaan H. Ökten. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1996.
- Güç, Ahmet. *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Güç, Ahmet. "Konfüçyüsçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, 26/167-170.
- Güç Ahmet-Sert, Ekrem. "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 12 (Haziran 2020), 5/3-28.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

- Horner, I. B. "Buddhism: The Theravada", *The Concise Encyclopedia of Living Faiths (CELF)*, ed. R .C. Zaehner, London: 1977.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dar-u Sadır,1990.
- İbn Sînâ, *Uyûnu'l-hikme*. Beyrut: 1980.
- İmam Gazzâlî, *İhyâü-Ulûmid-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Kahraman, Ahmet. *Dinler Tarihi*. İstanbul: 1968.
- Kalkır, Nurcan. Konfüçyüs'ün Yönetim Anlayışı Üzerine Bir Analiz, *Current Research in Socials Sciences* 4(3), 2018, 97-107.
- Kerimoğlu, Özkan. *Kur'an-ı Kerim'de Evrensel Ahlak İlkeleri*. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2021.
- Kılıç, Recep. *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kindî, *Felsefi Risaleler*. çev. Mahmut Kaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Konfüçyüs, *Konuşmalar*. çev. Muhaddere Nabi Özerdim, Ankara: 1963.
- Konfüçyüs, *Konfüçyüs'ün Öğretileri (Lun Yü)*. çev. Ali Manav, 1998.
- Kutlutürk, Cemil. "Caynizm", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. Ali Osman Kurt. 1/755-772. 10Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Kutlutürk, Cemil. "Hint Dinleri (Budda Dharma/Budizm)", *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2019.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. ed. Nuray Serter. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 1993.
- Manuel, Zenju E. *Meraklılar için Budizm: Temel sorulara doyucu cevaplar*, İstanbul: Maya Kitap, 2014.
- Özden, H. Ömer- Elmalı, Osman. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2.Basım, 2018.
- Renou, Louis. *Hinduizm*. çev. Maide Selen. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955.
- Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- Tümer, Günay. "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, 6/352-360.
- Varenne, Jean. "Budizm" *Din Fenomeni*, haz. Mehmet Aydın, Konya: Tekin Kitabevi, 1993.
- Yılmaz, Nuh. "Caynizm'de Ahlak". *Ahlak ve Din Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, ed. Hasan Yerkazan, 341-383. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Yurdaydın, H. Gazi - Dağ, Mehmet. *Dinler Tarihi*, Ankara: 1978.

Makale Gönderim Tarihi: 21.05.2023

Makale Yayın Tarihi: 30.06.2023

Araştırma Makalesi

Epiktetos Felsefesinde Mutluluk Anlayışına Psikolojik Bir Yaklaşım

Ebru KOÇ¹

ÖZET

Geçmişte ve günümüzde hiç şüphesiz insanın en büyük arayışı mutluluk olmuştur. Bu arayışa ışık tutanlar ise peygamberler, filozoflar ve bilginlerdir. Bu makalede M.S. I. yüzyılda Anadolu da yaşamış olan Antik Yunan filozofu Epiktetos'un felsefi görüşlerini pozitif psikoloji penceresinden ele almaya çalışacağız. Araştırmamızda filozofun ulaşabildiğimiz tek eseri olan "Düşünceler ve Konuşmalar" adlı eserinden faydalandık.

Anahtar kelimeler: Epiktetos, Düşünceler ve Konuşmalar, Pozitif Psikoloji, Mutluluk

ABSTRACT

From past to present, the biggest quest has been happiness. The guides of this quest have been prophets, philosophers and scholars(alims). In this article, we'll try to discuss the philosophical view of Ancient Greek philosopher Epictetus, who had lived in Anatolia in the 1st century A.D., according to the point of view of positive psychology. We made use of the work of the philosopher that we could reach named "Thoughts ana Speeches"

Key words: Epictetus, "Thoughts ana Speeches" positive psychology, happiness

Epiktetos milattan sonra 55 yılında Phrygia (Frigya)'da Hierapolis'te (Şimdiki Pamukkale yakınlarında) doğduğu rivayet edilen bir Yunan filozofudur. Çocukken Roma'da

---

Atıf/Reference: Ebru Koç, "Epiktetos Felsefesinde Mutluluk Anlayışına Psikolojik Bir Yaklaşım", Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi, S.6, Haziran-2023.

¹ DİB, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ebrukocshn@gmail.com Orcid No: 0009-0002-6185-0431

İmparator Neron'un azatlısı Epaphroditos'a satılmış bir köle idi. Asıl adı bilinmediği için Yunanca "satın alınmış adam-köle uşak" anlamına gelen "Epiktetos" olarak adlandırılmıştır.²

Kendisine, bilge kişi olarak Sokrates ile Diogenes'i örnek alan Epiktetos, insanın iradesinden bağımsız olan iyi ya da kötü hiçbir şey bulunmadığını olayları öngörmeye veya yönlendirmeye kalkışmayıp sadece onları anlama çabası göstermek gerektiğini söyler.³ Martin Seligman tarafından temelleri atılan ve pozitif psikoloji adıyla isimlendirilen bu kuram da amaçlarını mutluluk ve iyi oluş, yaşamın olumlu yanlarını anlamak ve geliştirmek olarak tanımlamıştır.⁴ Pozitif psikoloji eksiklikleri düzeltmek yerine iyi oluş ve mutluluğu arttırmayı hedefler.

Epiktetos, topal, hasta ve köle olmasına rağmen yaşamın olumlu yönlerine dikkat çeker "Hastalık beden için engeldir ama irade cılız olmadıkça engel değildir. Ben topalım! Bu beden için kusurdur ama iradem için hiç de engel değildir"⁵ diyerek kendisine engel olan şeylerin bedensel kusurlar değil, düşünce ve zihin engelleri olduğunu vurgular.

Mutluluk ve mutsuzluğun hem ruhsal, hem bedensel belirtileri vardır. Mutluluğun ruhsal belirtileri; neşe, sevinç olumlu düşünmek, iyilik hissi iken mutsuzluğun ruhsal belirtileri; gerginlik, karamsar olma, sürekli halinden yakınma, hiçbir şeyle yetinmeme, doyumsuzluktur.⁶ Mutlu olmak tıpkı bir sanatçının çalgı aleti çalmasını öğrenmesi gibi geliştirilen bir yetenektir. "Özgür olmak isteyen her insan, ne başkalarının elinde olan şeyi istemeli, ne de onlardan kaçmalıdır. Hayatta bir misafirlikte imişsin gibi davran. Yemek tabağı sana kadar geldi mi, elini kibarca uzatarak al. Tabağı önünden kaldırıyorlar mı? Alıkoymaya çalışma. Yemek henüz gelmedi mi? İstemeğe kalkma sıranı bekle!"⁷ Sızlanmak kişinin elindeki en büyük nimeti düşüncelerini kullanma ve nimetleri kendinde bulma gücüne engeldir.⁸ Epiktetos bu sözleriyle adeta geçmişten günümüze ayna tutarak sızlanmak, yakınmak başkalarının elinde olanı istemek yerine olumlu düşünmek ve kendi elimizdekilerle harekete geçmemizi önerir.

---

² Epiktetos, Düşünceler ve Konuşmalar, (çev. Burhan Toprak), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul-1967, s. VII.

³ Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara-1997, s.246.

⁴ Carr Alan, Pozitif Psikoloji, (çev. Ümit Şendilek), Kaktüs Yayınları, İstanbul-2016, s.11

⁵ Düşünceler, XV, s.21

⁶ Carr Alan, Pozitif Psikoloji, (çev. Ümit Şendilek), Kaktüs Yayınları, İstanbul-2016, s.17

⁷ Düşünceler, XXII-XXIII, s.23

⁸ Sohbetler, Birinci Kitap, s.47

Pozitif psikoloji insanların olumlu karakter özelliklerini, güçlü yanlarını ve erdemlerini merkeze alarak hayatı daha doyurucu hale getirmeyi hedefler. Bunun için yapması gereken bireyin kendi güçlü yanlarını fark etmesidir. Epiktetos'a göre de durumlar karşısında alınacak tavır, her şeyi ve her olayı kendi yükselmesine hizmet ettirmek ve akla uyarak olgunluğa ulaşmaktır.⁹

Görüşlerini bir nasihat ve öğüt şeklinde ifade eden düşünürümüz, kişinin kendisine ister yalnız isterse toplumda hiç değişmeyecek karakter ve her vakit boyun eğeceği moral kuralları bulmasını tavsiye eder.¹⁰ Hiç şüphesiz bireyin olumlu yönlerine değil olumsuz yönlerine odaklanması kendisini değersiz hissetmesine, değersizlik hissi ise birçok negatif duyguyu beraberinde getirmesine sebep olacaktır. Epiktetos pahayı, kişinin kendine biçtiği değerde bulur. "İnsanlar kendilerine ya çok pahalı ya da çok ucuz değerler biçerler. Herkes kendine ne değer biçerse pahası odur. Bunun için istersen kendine özgür, istersen köle olarak değer biç. Bu senin elindedir."¹¹ Ona göre insanın kendine has özelliklerini keşfetmesi, gittiği yeri güzelleştirmesi onun değeridir. Değerli, bir ve biricik hissetmek birçok psikolojik rahatsızlığın engeli aynı zamanda mutlu birey olabilmenin altın kuralıdır.

Pozitif psikolojinin bir başka hedefi, bireyin yetenek ve istidadının, karakterinin, iş yapabilme gücünün yani kendinin farkına vararak hayattan doyum sağlayabilmesini, arttırmaktır. "Dostum ilkin yapacağın işin niteliğini anlamağa çalış. Sonra bu yükü taşıyacak kadar güçlü olup olmadığını anlamak için kendi karakterini incele. Kollarına bacaklarına, beline bak. Çünkü hepimiz aynı şey için doğmuş değiliz."¹² Bireyin, işlerin niteliğine bakarak fizyolojik, psikolojik, zihinsel farklılıklarını ve bu farklılıklarla doğmuş olduğunu bilmesi Epiktetosun da mutlu bir yaşam elde edebilmek için önerdiği tavsiyeleri arasında yer almaktadır.

İtalya'daki Bologna Üniversitesinden Dr.Giovanni Fana, önleyici bir müdahale olarak on dört temel maddeyi içeren bir iyi oluş terapisi geliştirmiştir. İyi oluş terapisi şöyle der "Kendinizi tanıyın, kendinizi kabul edin, kendinizi sevin, kendiniz olun ve olduğunuz kişiyi gizlemeyin."¹³ "Ben yalnız parlak olduğundan değil, ama nerede kullanılırsa kullanılsın,

---

⁹ Düşünceler, LXXIX, s.45

¹⁰ Demirpolat, Enver, "Epiktetos'un Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri", Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, 9/2, s.75-88.

¹¹ Sohbetler, Birinci Kitap, XI, s.50

¹² Düşünceler, XL, s.31

¹³ Alan Carr, a.g.e, s.404

orasını güzelleştirdiği için beğenilen al renkte bir kuşak olmak isterim. Niçin bana başkaları gibi olmamı öğütölüyorun? O zaman yalnız bez olacağım, kadife olmayacağım.”¹⁴ Epiktetos’a göre de önemli olan herkesin kadife olması değil, bir bezde olsa kendi olmasıdır böylelikle pozitif psikolojinin geliştirmiş olduğu iyi oluş unsurları Epiktetosun görüşüyle uyum içerisinde gözükmektedir.

Pozitif psikoloji Polyannacılık değildir. Olumsuz duyguları yok sayan bir bakış açısı getirmez. Olumsuzluklarla mücadele edilmesi gerektiğini savunur bu mücadelenin önündeki en büyük engel ise korkular, acı ve felaketlere karşı koyamamaktır. “Ne fakirlikten, ne sürgünden, ne zindandan ne de ölümden korkmamalıdır. Ama korkudan korkmalıdır.”¹⁵ “Allah sana acı ve felaketlere dayanman için silahlar bağışlamıştır. Sana ruh büyüklüğü, kuvvet, sabır, direniş vermiştir. Bunlardan faydalanmak gerekir. Sızlanırsan hiç olmazsa sana verdiği silahları yere attığını gizleme.”¹⁶ Filozofumuz acı ve felaketler karşısında içine yönelmesi durumunda aradığı gücü bulacağını, korktuğu şeylerden değil, korkunun kendisinden korkması gerektiğini söylemektedir. Yine Epiktetos: “Her korkunç hayalin karşısında “sen bir hayalsin ve hiç de görüldüğün gibi değilsin”¹⁷ diyerek zihnimizi meşgul eden hayali korkularımızın bizi ve hayatımızı ele geçirmemesi için tek yapmamız gerekenin korkularımızın hayalden ibaret olduğunu kendimize telkin ederek onu alt etmemizi tavsiye etmektedir.

Mutluluğa ulaşma yolları Epiktetos gibi İslam filozoflarının ilgilendiği bir konu olmuştur. Örneğin Ebubekir Zekeriya er-Razi¹⁸ mutlu olabilmek için hem bedenen hem de ruhen sağlıklı olmak gerektiğini söyler. Kendini beğenme, haset, cimrilik, şehvet, oburluk, öfke, yalan, makam ve mevki düşkünlüğü, ölüm korkusu ve üzüntü gibi hususlar bu amaca ulaşmayı engelleyen illetlerdir.¹⁹ Epiktetos da makam ve mevkiin gerçek mutluluk

---

¹⁴ Sohbetler, Birinci Kitap, XII, s.50

¹⁵ Sohbetler, İkinci Kitap, XXXIX, s.87

¹⁶ Sohbetler, Birinci Kitap, XXV, s.55

¹⁷ Düşünceler, VI, s.18

¹⁸ İslam dünyasının yetiştirdiği ender filozof ve bilimcidir. Tıp ve kimyada İslam ve Batı dünyasının yegâne otoritelerindendir. Batıda Alrazes, Albuator olarak bilinir. Geniş bilgi için bakınız, Mehmet Bayraktar, İslam Felsefesine Giriş, TDV yayınları, Ankara, 2021

¹⁹ Fahri, Macit. İslam Ahlak Teorileri (çev. M İskenderoğlu-Attila Arkan), Litera Yayıncılık İstanbul 2004, s.107-112

olmadığını²⁰ hiçbir şeyi aşırı istememeyi²¹, kendini beğenmemeyi²² aklını kullanan kişiye katlanmayacak büyük dertlerin olmadığını²³ asıl korkulması gerekenin beden ölümü değil ruh ölümü olduğunu²⁴ ifade eder. O, bunları mutluluğun önündeki engeller olarak görür.

Hayattan zevk alabilmek, farkındalık, takdir ve memnuniyet duygularının bir arada olması ile sağlanır. Ruh halimiz duygularımızı, duygularımız ise düşüncelerimizi tetikler. Olumlu duygular olumlu duyguları olumsuz duygular ise olumsuz duyguları beraberinde getirecektir.²⁵ Epiktetos eserinde “Bu Eşsiz gösteriden (hayattan) yalnız şöyle görmüş olarak çıkıp gitme. Gör, tanı öv ve kutla” diyerek hayatı anlamlandırmak ve yaşamdan zevk alabilmek için gerekli olan olumlu duyguları, görmek, tanımak yani farkındalık, övmek ve kutlamak yani takdir ve memnuniyet olarak sıralamıştır.

Genel olarak insanlara mutluluktan ne anladığı sorulduğunda birçoğumuz mutluluğu haz ile ilişkilendiririz. Oysa kısa süreli belki de birçoğunun ardından acı gelecek hazların gerçek mutluluk olmadığı açıktır. Fiziksel ihtiyaçlarımızın ardından sürüklenmek bize mutluluğu değil peşinden arzu ve hazlarımıza kölelik getiren devinimsel bir harekete dönüşmekten ve hep daha fazlasını istemekten ibarettir. Bu nedenle filozoflar insanın mutluluğa erişebilmesi için hazzın peşinden koşmamayı salık verir. Epiktetos istekleri tehlikeli fırtınaya benzetir.²⁶ “Elinden gelirse evlenmeden önce şehvi zevklerine karşı perhizli ol. Eğer bu zevklere yanaşırsan hiç olmazsa sapık olma.”²⁷ “Tiyatroya, eğlence yerlerine sık sık gitme”.²⁸ “Küçük ve büyük köleler vardır. Küçük köleler, bir yemek, bir ev, ufak tefek yardımlar için köle olanlardır. Büyükler ise valilik gibi şeyler için köle olanlardır. Bir insanın özgür olup olmadığını anlamak için durumuna bakma iş tersinedir. Durum yükseldikçe o daha çok köledir.”²⁹ Epiktetos böylelikle içsel bağımsızlığın engelleyen her türlü şeyden kaçınmayı ve kişinin kendi kendisine yetmesini öğütleyen bir yaşam biçimi önermiştir. Pozitif

---

²⁰ Düşünceler, XXXVII, s.25

²¹ Düşünceler, XXX, s.25

²² Düşünceler, LXX, S.41

²³ Sohbetler, Birinci Kitap, IX, s.50

²⁴ Sohbetler, Birinci Kitap, XX, s.54

²⁵ Williams Mark-Penman Danny, Mindfulness, (çev. Belgin Selen Haktanır), Diyojen Yayıncılık, İstanbul,2020, s.33

²⁶ Sohbetler, İkinci Kitap, XLVII, s.8

²⁷ Düşünceler, LI, s.36

²⁸ Düşünceler, LIII, S.36”

²⁹ Sohbetler, üçüncü kitap, LXIX, LXX, s.117

psikolojiye göre insanlar, haz veren durumlara çabucak alışır. Yeni çeşit bir yiyeceği, eşyayı, arabayı veya evi aldıklarında mutlu olacaklarına inanırlar oysa onu edinince belli bir süre sonra ona da alışırlar ve daha büyük olanı isterler.³⁰ “İstediyini elde eder etmez mutlu olacağını sanıyorsun. Aldanıyorsun. Onu elde eder etmez eşit kaygılar, özlemler, tiksitmeler, korkular, istekler baş gösterecek”³¹. Öyle görülüyor ki geçici hazlar ve bu hazlara alışıp hep daha fazlasını isteme konusunda Epiktetos ve pozitif psikolojinin görüşleri arasında paralellik bulunmaktadır.

Mutlu ve sağlıklı yaşamın belirleyici unsurları pozitif psikolojiye göre karakter güçleri ve erdemlerdir. Peterson ve Seligman bu erdemleri; bilgelik, cesaret, insanlık, adalet, sağduyu ve aşkınlık ve bu erdemleri oluşturan karakter güçlerini ise yaratıcılık, merak, öğrenme sevgisi, açık fikirlilik, bakış açısı, cesur olma, dürüstlük, yaşam coşkusu, affedicilik, alçak gönüllülük, sosyal zekâ, hakkaniyet şükür, umut, iyilikseverlik, öz-denetim, takdir, gibi özellikler olarak belirler.³² İslam filozofları da genel olarak dört temel erdem den; şecaat, iffet, hikmet ve adaletten bahseder. İbn Sina³³ bununla beraber bu temel erdemlerin getirdiği tali erdemleri de şöyle sıralar şecaat; sabır, hilim, kerem, müsamaha; İffet; cömertlik, kanaat; hikmet; beyan, doğruluk, vefa, merhamet, hayâ, tevazu gibi duyguları beraberinde getirmektedir.³⁴ Yani güçlü karakter özelliklerine sahip olmak birçok olumlu duyguyu da beraberinde getirmekte buda insanı mutlu bir yaşama taşımaktadır. Şimdi de Epiktetos’un bu altı erdemi içeren görüşlerine bakalım.

Bilgelik erdemi Epiktetos’un filozofluk ve felsefe öğrenimi başlığında ele aldığı bir erdemdir. Felsefe öğrenimi için kaygıları zihninden uzaklaştırmayı,³⁵ ruhu ilgilendirmeyen şeylerde gerekirse aptal görünmeyi,³⁶ iyi ve güzel görünen düşüncelere sınıksız bağlanmayı öğretir.³⁷ Bilgelik kişinin yeteceğini, kendi kendine görünmenin en büyük bilgelik

---

³⁰ Alan Carr, a.g.e, s.51

³¹ Sohbetler, Üçüncü kitap, VI, s.122

³² Alan Carr, a.g.e, s.81

³³ Türk –İslam düşüncesinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Felsefe, tıp, astronomi, fizik, mantık, gibi birçok alanda eser vermiştir. Batıda Avicenna olarak bilinir. Geniş bilgi için bakınız; İsmail Erdoğan-Enver Demirpolat, İslam Felsefesi, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2018

³⁴ Ömer Mahir Alper, İbn Sina, İstanbul-2010, İsam Yayınları, s.103; Macit Fahri, İslam Ahlak Teorileri, çev. Muammer İskenderoğlu-Atilla Arkan, İstanbul-2004, Litera Yayıncılık, s.125.

³⁵ Düşünceler, XVIII, s.22

³⁶ Düşünceler, XIX, s.22

³⁷ Düşünceler, XXXI, s.26

olduğunu,³⁸ asıl bilgeliğin özlü sözler söylemek değil, özlü sözlerin emrettiği şeyleri yapmak olduğunu³⁹ başına gelen olumsuzlukların tek sorumlusunun kendisinin olduğu bu yüzden kendine karşı (bahaneler üretme, sızlanma gibi) uyanık olması gerektiğini⁴⁰ bilgeliğin bilmediğini bilmekle başladığını⁴¹ , felsefenin kendini kurtarmak olduğunu söyler. Bu bağlamda pozitif psikolojinin erdemlerinden biri olan bilgelik Epiktetos içinde önde gelmektedir.

Pozitif psikoloji, mutlulukla karakterler güçleri arasında bir bağın olduğunu savunur. Epiktetos'un "İnsan olağan üstü şeyler yapamadığı zaman değil, iyiliği, vefayı, adaleti yitirdiği vakit ve ruhuna Allah'ın işlediği Tanrısal değerler silindiği vakit mutsuzdur." Sözleri bir anlamda karakter güçleri ile mutluluk arasında pozitif ilişim (korelasyon) olduğu tezini desteklemektedir.

Epiktetos, insanın ruhundan söküp atılması gereken iki duygudan bahseder. Ona göre bu duygular bencillik ve inançsızlıktır.⁴² Güçlü karakter özelliklerinden biri olan diğergâmlık duygusunun ortaya çıkabilmesi içinde kişinin bencillik duygusundan kurtulması gerekir.

Cesaret erdemi ardından azim, şevk, mertlik gibi kişilik özelliklerini destekleyen erdemdir. Mert insan psikolojik ve fiziksel tehditlerle, sorunlarla, zorluklarla, acıyla kararlı bir şekilde mücadele ederken, azim karakterine sahip olan insanlar da zor işler karşısında çıkan engellere rağmen pes etmeme dürtüsüne sahiptirler.⁴³ Böylelikle psikoloji de bu duygu ve kişilik özelliği yaşam için önem arz eder. "Hiç cesaretin kırılmasın. Bir delikanlıya güreşte yere yatırılınca hemen ayağa kalkmasını ve yine dövüşmesini isteyen jimnastik hocalarını örnek al. Sen de ruhuna öyle seslen. İnsan ruhu kadar yönetimi kolay bir şey yoktur. Yalnız istemek yeter zaman her şey olur. Ama kendini bırakırsan her şey bitmiştir. Bütün hayatında artık kalkınamazsın. Yok, olman da kurtulman da artık senin elindedir."⁴⁴ Epiktetos bu sözleriyle olumsuzluklar karşısında cesur olmayı, yıkılmadan ayağa kalkacak şevk ve azme sahip

---

³⁸ Düşünceler, XXXII, s.26

³⁹ Düşünceler, LXXII, s.41

⁴⁰ Düşünceler, LXXXVI, s.43

⁴¹ Sohbetler, İkinci Kitap, s.81

⁴² Sohbetler, Üçüncü kitap, XXVI, s.104

⁴³ Alan Carr, a.g.e, s.83

⁴⁴ Sohbetler, Üçüncü Kitap, XXXV, s.133

olmamızı öğütlemektedir. Bu duygulara sahip olmak kişiyi yok olmak ya da kurtulmak ikileminden çıkaracak kadar güçlü faziletlerdir.

Son dönem de psikolojinin kabul ettiği bir başka etmende inançların iyi oluş üzerindeki olumlu etkisidir. İnsanlar dindarlık sayesinde varoluşlarını anlamlandırabilmekte, âlem içerisinde kendine yer bulabilmekte, inançları davranışlarına rehberlik etmesini sağlayıp, stresli ve olumsuz duygular karşısında yüksek bir motiveye sahip olabilmektedir. ⁴⁵ Köle olarak satılmasına, topal, hasta, fakir olmasına rağmen hayatın olumlu yönlerini görebilmesi, hiç şüphesiz Epiktetos'un güçlü bir inanca sahip olmasından, dünyayı geçici bir konak olarak görmesinden, Tanrının kendisi için seçtiklerine olan güveninden, kaynaklanmaktadır. Kitabının birçok yerinde Tanrı'dan, Tanrısal bilgilerden, inançlarından bahsetmekte görüşlerini inançlarıyla desteklemektedir. Öyle ki mezar taşında "Ben; köle, sakat, fakirlik ve yoksulluktan başka bir şeyi olmayan, bununla birlikte, Allah'ın sevgilisi olan Epiktetos 'um"⁴⁶ diye yazıyordu.

Pozitif psikolojinin iyi oluş ve mutluluk için geliştirdiği bir başka yol da akış deneyimidir. Akış; kişinin kendini aktiviteye bütünüyle vermesi, kontrol hissini bırakarak dış etkenlerden bağımsız olarak dünyanın olduğu gibi olmasına izin vermek anlamına gelir.⁴⁷ Epiktetos'a göre ıstırabın kaynağı, düştüğümüz iki hatadır. İlki elimizde olmayan şeyler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırız. Başaramayınca çaresizliğe, öfkeye, kaygıya kapılırız. Ona göre, sahip olmadıklarına üzülmeyen ve sahip olduklarına sevinen, akıllı insandır. İkincisi, bizim kontrolümüzde olan düşünce ve inançlarımızın sorumluluğunu üstlenmeliyiz, "Başına gelen belalar yüzünden başkasını suçlamak bilgisizin yapacağı iştir. Yalnız kendini sorumlu bilmek, bu gözü açılmak üzere olan bir adamın işidir."⁴⁸ Bu bağlamda acı ve hüznün kontrol edilmeyeni kontrol etmeye çalışmaktan, kontrol edebildiklerimiz için sorumluluktan kaçmak ve kendimizi âna bırakmamaktan doğar.

Pozitif psikolojinin önem verdiği bir başka konu ise öz saygıdır. Öz saygısı düşük olan kişiler, kendilerini korumayla, başarısızlıktan, aşağılanmaktan reddedilmekten kaçınmaya

---

⁴⁵ Alan Carr, a.g.e, s.92

⁴⁶ Epiktetos, a.g.e, s.15

⁴⁷ Alan Carr, a.g.e, s.144

⁴⁸ Düşünceler, XI, s.20

çalışır⁴⁹ ve psikolojik sağlamlık gösteremeyerek dış etkenlerin tesiri altında kalır. Epiktetos böylesi durumlar için “Taşa benze ve sana söylenenleri duyma.”⁵⁰ Diyerek bireyin bir anlamda psikolojik olarak sağlamlığı ve öz saygısını edinmesini önerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü ancak öz saygısı yüksek olan kişiler söylenenlerden etkilenmemeyi başarabilecektir.

İlişkiler, özellikle aile ilişkileri pozitif psikoloji için önemli bir konudur. Yine yakın arkadaşlık sağlığın ve iyi oluşun önemli bir kaynağıdır.⁵¹ Epiktetos evlenmeyi gerekli bulur ve filozoflara bile öldükten sonra kendi yerlerine iyi bir insan bırakabilmeleri için evlenmelerini öğütlerdi. Ve dostluk görevlerini insanlık ödevleri kadar büyük bir ilgi ile benimserdi.⁵² Buradan hareketle Epiktetos’un iyi oluş için aile ve dostluk ilişkilerine önem verdiği çıkarımını yapabiliriz.

Sonuç olarak denilebilir ki, eksiklikleri düzeltmek yerine iyi oluş ve mutluluğu arttırmayı hedefleyen pozitif psikoloji ile hayatın daima olumlu yönlerine dikkat çeken ve böylelikle âdeta mutluluk reçeteleri sunan Epiktetos’un görüşleri arasında bir uyum ve uygunluk göze çarpmaktadır. O, bireyin kendisine engel olan şeylerin bedensel kusurların da değil, düşünce ve zihin engelleri olduğunu vurgular. Epiktetos’un mutlu bir yaşam elde edebilmek için, “ Kendinizi tanıyın, kendinizi kabul edin, kendinizi sevin, kendiniz olun ve olduğunuz kişiyi gizlemeyin .” önerisi bugün pozitif psikolojinin de önemli esaslardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Epiktetos mutluluğa ulaşma yollarını sunarken mutluluğa engel olduğunu düşündüğü, hazlar, sınırsız istek ve arzulara da dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.

Epiktetos görüşlerini bir nasihat ve öğüt tarzında dile getirmekte ve düşüncelerini inançlarıyla desteklemektedir. Denilebilir ki Anadolu da yaşamış Epiktetos gibi birçok İslam Filozofunun nefis, ahlak, erdemler gibi felsefesi görüşlerine bu mercekten bakıldığında modern psikolojiyle paralel ve hatta onlara rehberlik edebilecek görüşlere ulaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

---

⁴⁹ Alan Carr, a.g.e, s.289

⁵⁰ Sohbetler, Birinci Kitap, LXVIII, S.69

⁵¹ Carr Alan, a.g.e, s.340

⁵² Epiktetos, Düşünceler ve Konuşmalar, çev. Burhan Toprak, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul-1967, s. XII

- Alper, Ömer Mahir, İbn Sina, İsam Yayınları, İstanbul-2010
- Bayraktar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, TDV yayınları, Ankara, 2021
- Carr, Alan, Pozitif Psikoloji, çev. Ümit Şendilek, Kaktüs Yayınları, İstanbul-2016
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara-1997
- Demirpolat, Enver, "Epiktetos'un Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri", Fırat İlahiyat fakültesi Dergisi, 2004, 9/2.
- Epiktetos, Düşünceler ve Konuşmalar, çev. Burhan Toprak, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul-1967
- Erdoğan İsmail,- Demirpolat, Enver, İslam Felsefesi, Lisans Yayıncılık, İstanbul,2018
- Fahri, Macit. İslam Ahlak Teorileri, çev. M İskenderoğlu-Attila Arkan, İstanbul: Litera Yayıncılık
- Mark, Williams - Danny, Penman Mindfulness, çev. Belgin Selen Haktanır, Diyojen Yayıncılık, İstanbul,2020,

Makale Gönderim Tarihi: 14.04.2023

Makale Yayın Tarihi: 30.06.2023

Kitap İncelemesi

Mehmet DERİ*

Kitap İncelemesi / Book Review

Prof. Dr. Ali Kürşat Turgut'un "İbn Türke Metafiziği" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Ali Kürşat, *İbn Türke Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara 2016, 208 Sayfa,
ISBN: 9789758774982

Prof. Dr. Ali Kürşat, *Metaphysics of Ibn Turka*, Elis Publications, Ankara 2016, 208
†Pages, ISBN: 9789758774982

Özet

Türk-İslam Düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan İbn Türke (1369-1432) ile ilgili yapılan akademik çalışmaların sayısı son yıllarda giderek artmaktadır. Prof. Dr. Ali Kürşat Turgut'un kaleme aldığı "*İbn Türke Metafiziği*" başlıklı çalışması, bu akademik çalışmaların ilkinini oluşturmaktadır.

Atıf/Reference: Mehmet Deri, "Prof. Dr. Ali Kürşat Turgut'un "İbn Türke Metafiziği" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, S. 6, Haziran-2023.

† Editör-Yazar, mehmet.deri@gmail.com Orcid No: 0000-0002-2287-9330

İbn Arabî ile zirveye çıkan irfan geleneğinin XV. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden birisi de İbn Türke'dir (1369-1432). İbn Türke, İslâmî ilimlerin birçok alanında eser vererek ilmî yetkinliğini ispatlamış bir filozoftur. İbn Türke, söz konusu geleneğe bağlı kalarak İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserine bir şerh yazmış, fakat düşünürün *Temhîdü'l-Kavâid* adlı eseri söz konusu şerhten daha ünlü olmuştur.

Alanında konuyla ilgili temel kaynaklar kullanılarak zengin bir akademik literatürle hazırlanmış olan çalışmada; İbn Türke'nin hayatı ve eserlerinin yanı sıra, onun varlık ve ilintili konular hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca düşünürün bu konulara yaklaşımı verilirken onun mensup olduğu irfân geleneğine referanslarda bulunulmuş ve yer yer bazı hususlardaki kanaatleri Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Müslüman Meşşâî filozoflarla mukayese edilmiştir. Bu yönüyle de çalışmada değerlendirmeye tâbi tutulan meseleler akademik perspektiften incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İrfan Felsefesi, Metafizik, İbn Arabî, İbn Turka, Temhîdü'l-Kavâid

Abstract

The number of academic studies on Ibn Turka (1369-1432), one of the prominent figures of Turkish-Islamic Thought, has been increasing in recent years. Professor Ali Kürşat Turgut's work titled "*Metaphysics of Ibn Turka*" is the first of these academic studies.

One of the most important representatives of the tradition of wisdom that reached its peak with Ibn al-'Arabî in the XVth century was Ibn Turka (1369-1432). He was a thinker who proved his scholarly competence by producing works in almost every field of Islamic sciences. Ibn Turka wrote a commentary on Ibn al-

'Arabî's Fusus al-Hikam in accordance with the aforementioned tradition, but his work Temhîd al-Qawâid became more famous than the commentary in question.

This study, which was prepared with a rich academic literature by using the main sources in the field, deals with Ibn Turka's life and works, as well as his views on essence/existence and related issues. In addition, while presenting the philosopher's approach to these issues, references are made to the "tradition of wisdom (irfan)" to which he belonged, and his opinions on some issues are compared with those of Muslim Peripatetic philosophers such as al-Fârâbî and Ibn Sînâ. In this respect, the issues evaluated in this study are analyzed from an academic perspective.

Key Words: Philosophy of Irfan, Metaphysics, Ibn al-'Arabî, Ibn Turka, Temhîd al-Qawâid

Giriş

1369 yılında İsfahan'da doğan, hayatını burada geçiren İbn Türke (ö. 835/1432), İslâmî ilimlerin pek çok alanında eserler vermiştir. Onun Meşşâî ve İşrâkî felsefesiyle İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) düşüncesi arasında bir sentez kurmak istemesi ve bunu da *Temhîdi'l-Kavâid* adlı eserinde gerçekleştirmeye çalışması, onun İslâm Düşünce Tarihindeki yerine işaret etmektedir. Bu eserin ön plana çıkmasının sebebi, İbn Türke'nin mezkûr eserinde Meşşâî, İşrâkî ve irfan ekolleri arasında bir sentez yapmak istemesidir. İbn Türke, irfan geleneğine bağlı bir düşünür olsa da yer yer farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu da onu çağdaşlarından farklı kılan önemli özelliklerden biridir. Seyyid Hüseyin Nasr gibi araştırmacılar, bu açılardan İbn Türke'nin özgünlüğüne atıfta bulunarak onun Molla Sadrâ'nın (ö. 1050/1641) da fikrî öncüsü olduğunu ifade etmişlerdir.

İbn Türke'nin metafizik (ilm-i ilâhî) alana dair görüşlerini değerlendirirken, onun öncelikle söz konusu ilmi, mutlak nitelemesi ile tavsif ettiğine, ayrıca bu ilim dalının diğer ilimler arasından en köklü, açık ve kapsamlı gibi sıfatlarla temâyüz ettiğine dikkat çektiğini görmekteyiz. O, metafiziğe mutlak ilâhî ilim adını vererek seleflerinden farklı bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. İbn Türke'nin Tanrı tasavvuru hakkındaki görüşleri ise daha çok İbn Sînâ çizgisindedir. İbn Türke'nin Tanrı'yı ilim, âlim ve malum; akıl, âkil ve makul olarak vasıflandırması onun Meşşâî felsefeden etkilendiğini göstermektedir. Onun ayrıca Tanrı hakkında kullandığı terimlerde İşrâkî ve İrfanî öğeleri kullanması da önemlidir. Bu ve benzeri örneklerden hareketle İbn Türke'nin düşünce yapısının eklektik bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Girişte (s.11-25); İbn Sînâ düşüncesinin Felsefe, Kelâm ve Tasavvufu etkilediğinden hareketle irfan anlayışının nasıl bir süreçten geçtiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037), adı geçen disiplinlere etkisi filozofun pek çok eserinin yanında özellikle *Kitâbu'ş-Şifâ* ve *el-İşârât ve't-Tenbîhât* adlı çalışmalarına Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf sahasında öne çıkan düşünürlerin gerek bu eserlere şerh yazarak gerekse filozofun görüşlerini tenkit mahiyetindeki te'liflerini belirterek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneğin İbn Sînâ'nın öğretileri Behmenyâr b. Merzûbân (ö. 458/1066) ve Cüzcânî (ö. ?) gibi talebelerinin gayretleriyle İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine felsefe sahasında tesirini gösterirken, Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi düşünürlerin İbn Sînâ'nın bazı görüşlerini eleştirerek veya Nasîruddîn Tûsî (ö. 672/1274) gibi düşünürlerin de filozofun eserlerine şerh yazarak onu savunması kelâm sahasına etkisini yansıtmıştır. İbn Sînâ'nın çalışmaları arasında önemli bir yeri olan Meşrikî hikmeti kurma girişimlerinden doğan sembolik tarzda kaleme alınan felsefî roman veya hikâyelerin İşrâkî ekolün üzerinde yadsınamaz etkisi vardır. Bu ekolün kurucusu Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) İşrâkî hikmet

düşüncesine tesiri ve onun üzerinden de İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışına etki ettiği görülmektedir.

Birinci Bölümde (s. 27-53); "*İrfanî Düşüncenin Mâhiyeti ve Başlıca Temsilcileri*" başlığı ile öncelikle irfanî düşüncenin birtakım temel kavramları (marifet, müşâhede, mücâhede, ilhâm vb.) üzerinde durulmuştur. Bununla okuyucunun söz konusu gelenek hakkında altyapı bilgisi sağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra adı geçen anlayışın temel özellikleri, bilgi ve varlık felsefesi bağlamında irdelenmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde; Afîdüddin Tilimsânî (ö. 690/1291), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), İbn Fârız (ö. 632/1235), Fahreddin-i Irâkî (ö. 688/1289), Müeyyidüddin Cendî (ö. 691/1292 [?]), Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), Abdülkerim el-Cîlî (ö. 832/1428) ve Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) gibi irfanî geleneğin en önemli temsilcilerine ve eserlerine değinilmiştir.

İkinci Bölüm (s. 53-71); "*İbn Türke'nin Hayatı ve Eserleri*" başlığını taşımakta olup bu bölümde İbn Türke'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerine ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bununla İbn Türke'nin fikrî altyapısının temelleri bilgilerine yer verilmiştir. Burada önemine binaen onun *Temhîdü'l-Kavâid* adlı eseri hakkında bilgi vermek istiyoruz. Eserin önsözünde de belirtildiği üzere, bu kitap İbn Türke'nin dedesi Ebû Hâmid Muhammed Türke'nin mutlak varlık (vücûd-u mutlak) hakkında felsefî-irfanî anlayışını ortaya koymak için yazdığı *Kavâidü't-Tevhîd* isimli esere yazılan bir şerhtir. Torun İbn Türke, dedesinin söz konusu eserini şerh ederken, Meşşâî ve İşrâkî felsefeye dair malumatı hakkında kendi düşüncelerini ortaya koymuş, zaman zaman İbn Sînâ ve Sühreverdî'den iktibaslar yapmıştır. Ayrıca bu filozofların şüphelerine cevap vermede Sadreddin Konevî ve Müeyyidüddin Cendî tarafından biçimlendirilen İbn Arabî düşüncesine öncelikli olarak yer vermiştir.

Üçüncü Bölümde (s. 73-188); "*İbn Türke Metafiziği*" başlığı altında İbn Türke'nin metafiziğe dair görüşleri ele alınmıştır. Öncelikle metafizik kavramı

üzerinde durulmuş, daha sonra Meşşâî geleneğe mensup bazı düşünürlerin metafizik algısı ile irfan geleneğine mensup âlimlerin görüşleri, İbn Türke üzerinden değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde, metafizik alanı içinde yer alan varlık kavramı analiz edilmiş; Tanrı ile ilgili meseleler bağlamında Tanrı'nın nitelikleri, Tanrı-âlem ve Tanrı-insan ilişkisi gibi hususlarda İbn Türke'nin kanaatlerine değinilmiştir.

Sonuç olarak ifade edilecek olursa bu çalışma; alanında yapılan ilk çalışmalardan olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, oldukça zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, yazarının konuyla ilgili özgün değerlendirmeleri, alanında yapılacak olan bilimsel çalışmalara ciddi bir literatür katkısı sunması gibi nedenlerle konuyla ilgilenen akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir başvuru özelliği taşımaktadır.

Eser, her ne kadar İbn Türke'nin metafizik hakkındaki görüşlerini, yazarın da ifade ettiği gibi *Temhîdü'l-Kavâid* eser merkezli ihtiva ediyorsa da düşünürün, bu alandaki bir diğer önemli eseri olan *Şerh-u Fusûsu'l-Hikem* adlı çalışmasındaki fikirlerine atıfta bulunulmaması, bu çalışmanın eksik yönlerinden biridir. Çalışmanın bir diğer eksik yönü ise yazarın, İbn Türke'nin Meşşâî filozoflara yönelttiği eleştirilere eserinde yer vermemesidir.